

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت

اجتماعی اتحادیه اروپا ( ) در ایران

علی مصطفوی ثانی*

حسین سرآبادانی تفرشی**

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۱/۲۶ - تاریخ تأیید: ۹۸/۰۸/۱۴

چکیده

شاخص‌های ترکیبی به مثابه ابزارهای حکمرانی، نقشی مؤثر در شناخت وضع موجود و مداخله‌های تنظیمی جهت رسیدن به وضع بایسته دارند. این مقوله، در مورد عدالت اجتماعی به‌عنوان مفهوم و آرمانی چند بُعدی، هنجاری و پیچیده اهمیت مضاعف پیدا می‌کند. شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی (SJI) که به برآورد وضعیت عدالت اجتماعی در اتحادیه اروپا می‌پردازد، در سالیان اخیر در کشورهای دیگر نیز مورد استفاده قرار گرفته است. به دلیل عدم آشنایی با این شاخص در داخل و نبود داده‌های آماری برخی از سنجش‌های این شاخص ترکیبی، تاکنون برآوردی از وضعیت ایران از منظر این شاخص صورت نپذیرفته است. پژوهش حاضر کوشیده است با بومی‌سازی این شاخص به برآورد وضعیت عدالت اجتماعی در ایران بپردازد. نتایج نشان می‌دهد نمره کل شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی از ۸ در سال ۱۳۸۵ به ۸٫۴ در سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است. این افزایش جزئی معلول عملکرد کشور در کاهش فقر و حمایت از طبقات پایین درآمدی بوده است؛ با این حال، روند شاخص در بازار کار، سلامت، آموزش و تحقق عدالت بین‌نسلی نگران‌کننده است.

واژگان کلیدی: عدالت اجتماعی، شاخص ترکیبی، شاخص SJI، شاخص عدالت اجتماعی، روش ساخت شاخص ترکیبی.

طبقه‌بندی موضوعی: D31-D39- C43-D63

* دانشجوی دکتری علوم اقتصادی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران «نویسنده مسئول»

Email: mostafavisani@isu.ac.ir

Email: sarabadani@isu.ac.ir

** دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران

۱. مقدمه

نقش شاخص‌های ترکیبی به مثابه یک فناوری نرم هویت‌ساز در برنامه‌ریزی و جهت‌دهی اجتماعی؛ امروز در عرصه حکمرانی جهانی غیرقابل انکار است. تمامی عرصه‌های درگیر با اداره یک جامعه، به‌نوعی درگیر اندازه، مقدار و ابزار سنجش‌اند. انسان بدون ارزیابی و سنجش، ارتباطی با محیط پیرامونی خود و تغییرات و تحولات و پویایی‌های آن برقرار نمی‌کند. ترسیم وضعیت موجود جهت شناخت نقاط قوت و ضعف، شناسایی روندهای تحول و پویایی‌ها، تطبیق دستاوردها با اهداف و مقایسه با اوضاع رقیب و درنهایت برنامه‌ریزی جهت حرکت از وضعیت موجود به سمت وضعیت مطلوب منوط به مقوله سنجش، اندازه‌گیری و ارزیابی است. در حقیقت طراحی، مدیریت، و هدایت برنامه‌ها را بدون شاخص‌سازی نمی‌توان پیش برد. بدون ایجاد سازوکار مناسب در جهت ارزیابی و سنجش عملکرد، نمی‌توان حرکتی در جهت تحقق اهداف و برنامه‌ها داشت.

در اکثر شاخه‌های علوم اجتماعی به‌خصوص علم اقتصاد، شاخص‌سازی و سنجش‌های کیفی و کمی از مهم‌ترین و سخت‌ترین حوزه‌های تولید علم به شمار می‌رود. چراکه تحلیل و ارزیابی پسینی تبعات و نتایج سیاست‌های اعمال شده و برآورد تحقق اهداف و همچنین طراحی‌های پیشینی، به‌منظور اعمال ایدئولوژی‌ها و ترسیم وضع مطلوب بدون دستیابی به شاخص‌هایی کارآمد و با قدرت روایی بالا میسر نیست.

بعد از بحران مالی و جهانی سال ۲۰۰۸، تکثیر و گسترش تولید شاخص‌های ترکیبی که از ابتدایدهه ۱۹۹۰ با طراحی شاخص ترکیبی «توسعه انسانی» (HDI) کلید خورده بود، شتاب یافت.^۱ در گزارشی از فهرست شاخص‌های ترکیبی به بیش از ۲۰۰ مورد از آن‌ها اشاره کرده و به بررسی روش‌شناسی و طبقه‌بندی مفهومی آن‌ها پرداخته است.

افزایش توجه به شاخص‌های ترکیبی در حوزه عدالت منجر به طراحی و ساخت شاخص‌های چندبعدی فقر شد که به ترکیب ابعاد مختلف فقر و نابرابری در ذیل یک شاخص کلی انجامید. شاخص‌های چندبعدی، آن قدر اهمیت دارد که برخی صاحب‌نظران معتقدند حتی اگر رتبه‌بندی فقرا بر اساس این شاخص‌های جدید هیچ تفاوتی با رتبه‌بندی شاخص‌های

1. see: Bandura, 2008

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۵۷

تک‌بعدی نداشته باشد، بازهم سیاست‌گذاران باید شاخص‌های چندبعدی را ترجیح دهند.^۱ دانشگاه آکسفورد در سال‌های اخیر سایت مستقلی را باهدف ترویج شاخص‌های چندبعدی فقر تأسیس کرده است^۲ و تلاش‌های آن موجب شد که در سال ۲۰۱۰ سازمان ملل شاخص موردنظر دانشگاه آکسفورد را که توسط دو صاحب‌نظر این حوزه یعنی فوستر و آلکایر طراحی شده بود، رسماً بپذیرد. گرچه بخشی از این شاخص به‌ظاهر حاوی همان ابعاد شاخص توسعه انسانی است اما بسیار پیچیده‌تر و چندبعدی‌تر است. به‌بیان‌دیگر متخصصان امور فقر و اقتصاد رفاه به این نتیجه رسیده‌اند که حتی شاخص ترکیبی سه‌بخشی توسعه انسانی برای بیان وضعیت واقعی فقر در جوامع نارساست و باید بر پیچیدگی آن افزوده شود. (خاندوزی، ۱۳۹۱: ۲۱۱)

از تمایزات مهم نگرش چندبعدی به شاخص فقر پرسش‌های جدیدی است که به نسبت رویکرد تک‌بعدی باید بدان پاسخ داد. پرسش‌هایی که در صورت اکتفا به نگرش تک‌بعدی اساساً پدید نمی‌آیند (2: Foster & Alkire, 2009):

- ابعاد فقر و نماگرهای هر بعد فقر کدامند؟
  - حداقل‌های هر بعد باید در کدام سطح باشند تا مصداق محرومیت قرار گیرند؟
  - وزن هر یک از ابعاد فقر چگونه معین می‌شود؟
  - با چه ترکیبی از محرومیت در ابعاد مختلف، ما یک فرد را مصداق فقیر می‌شماریم؟
  - کدام معیار می‌تواند داده‌های کیفی و ترتیبی را در خود به کار گیرد؟
  - شاخص ترکیبی فقر، تأثیر متقابل ابعاد فقر را چگونه در خود لحاظ می‌کند؟
- در حقیقت گرچه سه شاخص فقر یعنی: شاخص سن، شاخص توسعه انسانی و شاخص فقر انسانی تلاش کرده‌اند از زمره شاخص‌های ساده خارج و پیشگام حرکت به‌سوی شاخص‌های ترکیبی باشند اما هنوز نتوانسته‌اند ابعاد مهمی از عدالت توزیعی و فقر را در خود جای دهند.

---

1. see: Basrir, 2008.
2. www.ophi.org.uk

به‌عنوان نمونه باوجود استقبال و اعتبار وسیع شاخص توسعه انسانی تقریباً این اجماع وجود دارد که بخش‌های مهمی از توسعه انسانی در این شاخص لحاظ نشده است (Aikire, 2007). آمارتیا سن در سال ۲۰۰۴ ضمن تأکید بر نقاط قوت شاخص فوق نسبت به تک شاخص‌هایی چون تولید ناخالص سرانه، اعتراف می‌کند که این شاخص هنوز نماگر محدودی برای توسعه است. حتی برخی تحقیقات اخیر نشان داده که HDI ارتباط مثبت اندکی با شاخص‌های مهمی چون نابرابری، بهزیستی روانی، آزادی سیاسی و شرایط کار دارد (خاندوزی، ۱۳۹۱: ۲۰۱).

این اهمیت در موضوع ارزیابی و سنجش عدالت اجتماعی در فقدان ایجاد تصویر جامع از عدالت اجتماعی در گستره ملی و جهانی اهمیت مضاعف می‌یابد. تجربه ۷۰ سال برنامه‌ریزی اقتصادی در کشور و نتایج نه‌چندان چشمگیر آن در حوزه عدالت، ضرورت تجدیدنظر در راهبردها، اهداف، برنامه‌ها و روش‌های دستیابی به آن را دوچندان ساخته است. نبود شاخص‌ها و استانداردهای لازم برای شناخت وضعیت عادلانه در سری‌های زمانی و همچنین ارزیابی برنامه‌ها و عملکردهای نهادها و ارگان‌های متولی، از مسائل و چالش‌های پیش روی حوزه عدالت در کشور است چراکه شاخص معتبر، امکان قضاوت و سنجش عملکرد نظام برنامه‌ریزی را میسر می‌کند. اهمیت دادن به شاخص‌ها به‌خصوص شاخص عدالت فایده‌مندی تدابیر را در نظام برنامه‌ریزی کشور ارتقاء می‌دهد همچنین وجود شاخص عدالت، زمینه مساعد جهت بررسی‌های ثمربخش درباره رابطه بین نظام‌های اجتماعی اقتصادی و الگوهای رشد اقتصادی و اجتماعی را به‌صورت تطبیقی فراهم می‌سازد.

متأسفانه، در اغلب مراکز علمی و نهادهای تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر کشورهای درحال توسعه از جمله ایران، فعالیت علمی در باب سنجش و اندازه‌گیری به‌قدر کافی توسعه‌نیافته است. نگاهی به گستره مطالعات و پژوهش‌های انجام‌گرفته در سال‌های گذشته در حوزه‌های مختلف علوم انسانی و اجتماعی نشان از عدم توجه به مسئله طراحی شاخص‌های کمی و یا کیفی ترکیبی متناسب با مقتضیات بومی دارد. این مسئله در حوزه مبانی و ارزش‌های اسلامی و تمایز آن با جریان‌های متعارف به نحو بیشتری خودنمایی می‌کند.

سنجش و کاربری شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۵۹

در شرایط فعلی، حتی در به‌کارگیری پیشرفت‌های حاصله در ادبیات اندازه‌گیری و اندازه‌شناسی (Metrology) نیز نوعی عقب‌ماندگی احساس می‌شود. در حسابداری زیست‌محیطی و حسابداری ملی سبز، شاخص‌های بازار کار، سنجه‌های نابرابری، شاخص‌های رفاه، حساب‌های منطقه‌ای و بسیاری از شاخص‌های ترکیبی نیاز به توسعه ادبیات وجود دارد. سال‌هاست که شاخص ضریب جینی که صرفاً شاخصی ساده جهت سنجش نابرابری در مواقع خاص است؛ به‌عنوان شاخص عدالت بکار گرفته شده است! در مراکز تهیه و تولید آمار کشور نیز، خبری از سایر شاخص‌ها نیست و بالتبع مراکز اجرایی و سیاست‌گذاری کشور ما، مانند مرکز آمار ایران، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و وزارتخانه‌ها، در گزارش‌های خود، از این شاخص‌ها استفاده نمی‌کنند (پیغامی، ۱۳۹۴: ۵). علاوه بر این درک اهمیت مسئله سنجش و شاخص‌سازی هنگامی میسر خواهد شد که علاوه بر ابعاد آن برای برنامه‌ریزی و هدایت جامعه، به نقش آن در فرایند حکمرانی و سیاسی نیز توجه شود.

البته مقوله شاخص‌سازی در ایران جریان با رونقی نیست و درحالی‌که، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و حرکت جوامع به‌سوی اهداف تعریف‌شده، بر اساس شاخص‌ها صورت می‌گیرد و از سوی دیگر، میزان موفقیت و پیشرفت جوامع نیز بر اساس همان شاخص‌ها سنجیده می‌شود، برنامه‌ریزی برای پایش و رصد شاخص‌ها در ساختار برنامه‌ریزی کشور از جدیت برخوردار نیست. توجه به اهمیت شاخص‌سازی در اقتصاد ایران را می‌توان در ذیل مواد برنامه توسعه پنجم مشاهده نمود تا آنجا که مجلس شورای اسلامی، مرکز آمار را موظف به ایجاد شاخص‌های جدید برای سنجش عملکرد سازوکار برنامه‌ریزی و میزان تحقق اهداف کلان نظام نمود (ماده ۶۸ برنامه پنجم توسعه). اما می‌توان گفت فعالیت منسجم و سازماندهی‌شده‌ای در این زمینه انجام نگرفت. هم‌چنین نگاه به برنامه ششم توسعه نیز نشان می‌دهد که برای برنامه‌ریزی و سنجش تحقق اهداف، از شاخص ساده و ترکیبی بین‌المللی استفاده شده است.

---

۱. مشابه مشکل مزبور در ادبیات توسعه، مشکل شاخص‌سازی برای فقر است که دلالت‌ها و تجارب متناسب و نزدیکی را برای شاخص‌سازی در مساله عدالت برای محققین می‌تواند داشته باشد.

جدول شماره ۱: شاخص‌های مورد استفاده در برنامه ششم توسعه

ردیف	ماده	عنوان شاخص
۱	(ماده ۱)	شاخص‌های مهم اقتصاد کلان (۱۳ مورد)
۲	(ماده ۵)	بهره‌وری کل عوامل
۳	(ماده ۶)	شاخص جمعیت و شاخص‌های تقسیم درآمد عوارض
۴	(ماده ۸)	نسبت بدهی دولت و شرکت‌های دولتی به GDP
۵	(ماده ۲۲)	شاخص‌های بین‌المللی حقوق مالکیت، شاخص رقابت‌پذیری بین‌المللی، شاخص کسب‌وکار
۶	(ماده ۲۶)	شاخص‌های برخورداری تعیین شده در ساماندهی عشایر، شاخص‌های بافت‌های فرسوده و نابسامان روستایی
۷	(ماده ۳۸)	شاخص‌های پایداری محیط‌زیست
۸	(ماده ۳۹)	شاخص‌های عدالت اجتماعی
۹	(ماده ۶۶)	شاخص هرش
۱۰	(ماده ۶۸)	شاخص‌های توسعه کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات و دولت الکترونیک
۱۱	(ماده ۷۶)	شاخص‌های مرگ نوزادان و فرزندان (۴ مورد)
۱۱	(ماده ۷۸)	شاخص‌های اجتماعی و حمایتی (۲۲ مورد)
۱۲	(ماده ۸۰)	شاخص‌های سلامت اجتماعی
۱۳	(ماده ۱۰۱)	شاخص‌های عدالت جنسیتی، شاخص‌های وضعیت زنان و خانواده
۱۴	(ماده ۱۰۲)	شاخص‌های الگو و سبک زندگی اسلامی ایرانی
۱۵	(ماده ۱۱۲)	شاخص‌های برخورداری مناطق
۱۶	(ماده ۱۱۳)	شاخص‌های توسعه حقوقی و قضائی (۳۹ مورد)
۱۷	(ماده ۱۲۱)	شاخص‌های کلیدی توسعه عملکرد برنامه پنج‌ساله ششم و بودجه‌های سالانه

منبع: سند منتشره شده برنامه ششم

۲- بیان مسئله و پیشینه پژوهش

هرگونه مداخله، تنظیم‌گری و قانون‌گذاری جهت اقامه عدالت اجتماعی در جامعه ایران معاصر، نیازمند شناخت، توصیف و ارزشیابی وضع موجود است. بدون تردید قضاوت‌ها در مورد میزان، قلمرو و گستره تحقق این اصل در جامعه امروز ما، به‌غایت متنوع است. اگر به پیوستاری در این زمینه قائل باشیم، در سویی از این پیوستار جریان و افرادی با استناد به برخی آمارها و شاخص‌های موجود از عقب‌گرد کشور در مسئله عدالت اجتماعی در دهه‌های گذشته سخن می‌گویند و در سوی دیگر پیوستار، جریان و افرادی با نگاهی خوش‌بینانه از پیشرفت‌های بزرگ در تحقق عدالت اجتماعی در کشور سخن می‌گویند.

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۶۱

هر قضاوت و ارزشیابی در مورد وضع کنونی عدالت اجتماعی، بر اساس معیارها و شاخص‌هایی صورت می‌پذیرد که گاه به صورت علمی و سازماندهی شده است و البته گاه به صورت معیارهای شهودی در اذهان تحلیل‌گران و تصمیم‌گیران حضور دارد. معیارهای شهودی نقشی بی‌بدیل در ادراک ما از وضع موجود دارند و به نوعی قابلیت بین‌الذهانی و استفاده برای همه افراد را ندارند بلکه برای هر فرد به شکل جداگانه مورد استفاده قرار می‌گیرد اما باید تلاش کرد این معیارهای شهودی را نیز منضبط و در ذیل شاخص‌های منفرد و ترکیبی بین‌الذهانی به کار گرفت تا ارزیابی ما از وضع موجود دارای کمترین انحراف باشد.

به دلیل ماهیت چندبعدی عدالت اجتماعی، پرداخت به این موضوع نیز از منظرها و چارچوب‌های تحلیلی گوناگون همچون شاخص‌های فقر، توزیع درآمد و نابرابری، رفاه و پیشرفت اجتماعی، عدالت‌های مضاف و نظایر آن بوده است و بدین جهت پژوهش‌های متعددی در طیف بسیار گسترده‌ای به برآورد و سنجش عدالت پرداخته‌اند که مرور همه این پژوهش‌ها در این مقاله نمی‌گنجد. از این روی، این پژوهش با عبور از مطالعاتی که بررسی عدالت را به صورت تک متغیره (شاخص‌های توزیع درآمد، یا شاخص‌های فقر و ...) هدف‌گذاری کرده‌اند، صرفاً به رصد و پایش پژوهش‌هایی که به صورت چندبعدی و ترکیبی به مسئله عدالت نگاه کرده‌اند خواهد پرداخت. از این منظر می‌توان پژوهش‌های انجام‌گرفته که به نوعی پیشینه نظری این پژوهش محسوب می‌شوند را در یکی از سه دسته^۱ ذیل جایگذاری نمود:

۱- شاخص‌های ترکیبی عدالت بخشی: سنجش عدالت مضاف با برشی خاص از جامعه (مانند عدالت در نظام سلامت، عدالت منطقه‌ای، عدالت بین نسلی و ...)

۲- شاخص‌های ترکیبی همسایه با موضوع عدالت: شاخص‌های ترکیبی که دارای اشتراک مفهومی با عدالت‌اند (مانند شاخص رفاه اجتماعی، شاخص اقتصاد اسلامی، شاخص توسعه انسانی)

۳- شاخص‌های ترکیبی عدالت اجتماعی: پژوهش‌هایی که به سنجش عدالت اجتماعی به معنای عام می‌پردازند که با پژوهش حاضر بیشترین قرابت را دارد.

---

۱. البته این دسته بندی استقرایی و بر مبنای رصد مقالات و پژوهش‌های انجام گرفته در این حوزه می باشد و مدعی احصای تام نیست.

۲-۱- شاخص‌های ترکیبی عدالت بخشی

یکی از عرصه‌های مهم جهت بررسی وضعیت عدالت اجتماعی در کشور، حوزه سلامت است که از عمق و گستره زیادی در زندگی اجتماعی معاصر برخوردار است. ترکمن نژاد^۱ در پژوهشی به ارزیابی ۵۲ شاخص عدالت را در ۵ حیطة، در بخش سلامت پرداخته و معانی آن را واکاوی کرده است.

در حوزه عدالت جنسیتی، در سال‌های اخیر با توجه به توسعه ادبیات در این حوزه و البته فشارهای سیاسی و اجتماعی، پژوهش‌هایی در سطح نهادهای رسمی صورت پذیرفته است (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۲: ۳). معاونت امور زنان ریاست جمهوری، اقدام به تدوین و پیگیری تصویب شاخص‌های «عدالت جنسیتی» کرده است.

در حوزه عدالت بین نسلی نیز از سال ۲۰۱۳ شاخصی با عنوان «شاخص عدالت بین نسلی» (The Index of Intergenerational Equity) عرضه می‌شود که به تهدیدات نسل کنونی و آتی به واسطه خطمشی‌های عمومی در حوزه‌های مالی و مالیاتی، تأمین اجتماعی، محیط زیستی و گرمایش زمین توجه می‌کند. در این شاخص ترکیبی تلاش شده است برآورد کاملی از وضعیت درآمدی، اجتماعی، سیاسی و مصرفی نسل‌ها در بازه‌های زمانی مشخص ارائه شود (The index of intergenerational equity, 2016: 6).

از دیگر پژوهش‌های بین‌المللی می‌توان به شاخص جامع عدالت بین‌نسلی (Intergenerational Holistic Equity Index) اشاره نمود. این شاخص که در کشور استرالیا مورد استفاده قرار گرفته، بر اساس این دغدغه طراحی شده که نابرابری میان نسل‌ها، نظام رفاه کشور استرالیا و خوشبختی نسل‌های آتی را مورد تهدید قرار داده است (Thomson, 2015:6). بر طبق این گزارش، روند داده‌ها در کشور استرالیا در ۱۵ سال گذشته به دلیل عوامل اقتصادی و محیط‌زیستی، از سال ۲۰۰۰ به‌طور متوسط حدود ۱۳ درصد وضعیت زندگی نسل‌های جوان و آینده به لحاظ کیفیت سقوط کرده است. طبق این شاخص، این عدد برای عوامل اقتصادی در استرالیا بیش از ۳۴ درصد، برای عوامل محیط‌زیستی هشت درصد کاهش داشته و تنها در بخش سلامت جسمی و اجتماعی، حدود سه درصد رشد داشته است.

۱. نک: ترکمن نژاد، ۱۳۹۳.

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SDI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۶۳

علاوه بر این موارد شاخص توسعه فراگیر (Inclusive Development Index) نیز توسط مجمع جهانی اقتصاد (World Economic Forum)، سنجیده می‌شود. این شاخص عملکرد کشورها را در سه محور اصلی و با ده نماگر عملکردی مورد ارزیابی قرار می‌دهد. «رشد و توسعه»، «فراگیری» (Inclusion) و «عدالت بین نسلی و پایداری» (Intergenerational Equity and Sustainability) سه محور اصلی در این شاخص هستند. از دیگر شاخص‌های ترکیبی بخشی، می‌توان به شاخص‌های عدالت منطقه‌ای اشاره نمود. موسوی و مدیری^۱ در پژوهشی با عنوان «اولویت‌سنجی شاخص‌های عدالت اسلامی - ایرانی در تحقق آمایش سرزمین و توسعه متعادل در ایران» با بررسی ۳۵ شاخص در ابعاد عدالت اکولوژیکی، کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی به بررسی ۳۱ استان کشور پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، شاخص‌های عدالت اقتصادی با مقدار ۰,۲۸۲ بیشترین نقش را در نابرابری‌های منطقه‌ای در بین استان‌های کشور دارد.

۲-۲- شاخص‌های ترکیبی همسایه

نظر به گستره حوزه مطالعات عدالت، باید به برخی از شاخص‌های ترکیبی جهانی اشاره کرد که گرچه عنوان «عدالت» در مورد آن‌ها به کار گرفته نشده است اما به شکل کاملاً آشکاری به حوزه عدالت مرتبط هستند. در ادامه به مهم‌ترین شاخص‌های ترکیبی در جهان که به موضوع عدالت اجتماعی نزدیک هستند اشاره شده است.

شکل ۱: شاخص‌های ترکیبی مرتبط با عدالت اجتماعی

پیشرفت اجتماعی	کشور خوب	همبستگی عمومی	کیفیت زندگی
شادی جهانی	رقابت پذیری جهانی	آزای اقتصادی	ادراک فساد و کنترل آن
توسعه انسانی	حاکمیت قانون	خوشبختی و بهره‌روزی	برابری (شکاف) جنسیت

منبع: گردآوری از نویسندگان

۱. نک: موسوی و مدیری، ۱۳۹۴.

همچنین برخی پژوهش‌های داخلی نیز جزو شاخص‌های همسایه عدالت تعریف می‌شوند که در این زمینه می‌توان شاخص اقتصاد اسلامی(عزتی)^۱، توسعه اجتماعی(اسلامی)^۲، ادراک فساد(عزتی و کریمی)^۳ اشاره کرد.

در شاخص اقتصاد اسلامی(عزتی)^۴ به موضوع عدالت اقتصادی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اقتصاد اسلامی توجه شده است. گرچه در این شاخص ترکیبی ابعاد دیگر همچون حوزه تأمین اجتماعی، رفاه و سلامت اقتصادی نیز به موضوع عدالت اجتماعی مرتبط است. در باب شاخص ترکیبی «اقتصاد اسلامی»، کار عسگری و رحمان^۵ نیز قابل ذکر است. در این شاخص، کشورهای اسلامی و غیر اسلامی مورد رتبه‌بندی قرار گرفته‌اند و عموم کشورهای اسکاندیناوی در میان‌برترین کشورها از حیث شاخص اقتصاد اسلامی قرار گرفتند و این در حالی است که جایگاه ایران بر اساس این شاخص در رتبه ۱۳۹ است.

اسلامی^۶ در پژوهشی با عنوان «اندازه‌گیری شاخص رفاه اجتماعی طی چهاردهه گذشته در مناطق شهری کشور» نشان داد که طی سال‌های (۱۳۵۶-۱۳۹۲) در مناطق شهری کشور، پایین‌ترین عدد این شاخص در سال ۱۳۶۶ و بالاترین رقم این شاخص در سال ۱۳۸۶ به وقوع پیوسته است. ازجمله دیگر پژوهش‌ها در این حوزه «شاخص ترکیبی رفاه اجتماعی» است. نویسندگان این پژوهش با طرح این مسئله که برآوردها و ارزیابی‌های رفاه اجتماعی در ایران، تنها بر ابعاد و شاخص‌های اقتصادی نظر دارد؛ بر تدوین شاخصی ترکیبی که ضمن پوشش ابعاد مختلف رفاه اجتماعی، امکان تحلیل کلی و جزئی را فراهم آورد، تأکید می‌کنند. در این پژوهش شاخصی متناسب با شرایط، برای سنجش رفاه اجتماعی در ایران طراحی شده و سپس روند رفاه اجتماعی در ۴۴ سال اخیر از سال ۱۳۴۷ تا ۱۳۹۰ اندازه‌گیری شده است. عزتی و کریمی (۱۳۹۳) نیز به ارائه شاخص ترکیبی فساد اقتصادی برای جمهوری اسلامی ایران

۱. نک: عزتی، ۱۳۹۴.

۲. نک: اسلامی، ۱۳۹۳.

۳. نک: عزتی و کریمی، ۱۳۹۳.

۴. نک: عزتی، ۱۳۹۴.

5. see: Asgari & Rahman, 2010

۶. نک: اسلامی، ۱۳۹۳.

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۶۵

پرداختند. این شاخص در زیر سنجه‌های خود به مواردی از سنجه‌های فقر، شکاف درآمدی و نابرابری و تبعیض اجتماعی استفاده کرده است.

۲-۳- شاخص‌های ترکیبی عدالت اجتماعی در ایران

رجایی (۱۳۹۲)، در پژوهشی به دنبال طراحی شاخص‌های عدالت اقتصادی از نظر اسلام است. در این پژوهش، تدوین شاخص‌های عدالت اقتصادی اسلامی، مستلزم تفکیک چهار معنا از عدالت و تمایز قلمروهای آن است: عدالت به معنای تساوی، اعطای حق، توازن و اعتدال. عدالت اقتصادی در تولید، توزیع، مصرف، فرصت‌ها و خدمات عمومی ظهور و بروز دارد.

خاندوزی (۱۳۹۴) در تلاش برای شاخص‌سازی عدالت اقتصادی از منظر اسلامی است و در اولین گام ماهیت، معنا و ابعاد عدالت اقتصادی از منظر اسلامی را مورد کنکاش قرار می‌دهد. در این تحقیق شاخص نهایی عدالت اقتصادی با تلفیق هفت نماگر و در بازه صفر تا یک محاسبه گردید، روند شاخص کل عدالت اقتصادی در ایران نشان می‌دهد که در طول دهه ۱۳۸۰ میزان این شاخص با شیب اندکی کاهش یافته و به کمتر از ۰٫۵ رسیده است.

عیوضلو (۱۳۸۶) در پژوهشی با تحلیل معنایی مفهوم «عدالت»، این معانی را در دودسته تقسیم می‌کند: الف. برابری، مساوات، انصاف و بی‌طرفی؛ ب. توازن، تعادل، اعتدال، تناسب، حد وسط و مطابقت بانظم (عیوضلو، ۱۳۸۶: ۲۰). وی تلاش نموده است تا با ارائه چهار معیار و بیست شاخص کمی، به برآورد عدالت از منظری فراتر از نگاه یک‌سویه توزیعی توجه کند.

پيله‌فروش (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه وضعیت عدالت در مناطق روستایی و شهری استان قزوین» نیز تأکید می‌کند که هرکدام از شاخص‌ها بر اساس یک مبنا و یک مکتب ساخته شده است و از این جهت، طراحی شاخص ترکیبی عدالت اقتصادی نیازمند نظریه و ایده مشخص در مورد عدالت است. این پژوهش نشان می‌دهد که وضعیت عدالت اقتصادی در مناطق روستایی استان قزوین بدتر از وضعیت عدالت در مناطق شهری استان است. همچنین وضعیت عدالت اقتصادی در مناطق شهری استان قزوین از مناطق شهری کل کشور بهتر است.

عزتی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «شاخص ترکیبی عدالت بر پایه قانون اساسی ج.ا. ایران» باهدف تدوین شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی و برآورد آن در بازه سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۰، به طراحی شاخص عدالت مندرج در قانون اساسی حول ۵ محور و ۲۱ زیر شاخص اقدام کرده

است (عزتی، ۱۳۹۳: ۲۲۹). بر اساس این پژوهش، شاخص عدالت به معنای برابری، اندکی بهبود یافته ولی عدالت اقتصادی، عدالت سیاسی و عدالت حقوقی-قضایی کاهش داشته است و به شکل کلی، شاخص ترکیبی کل عدالت در کشور روند نزولی داشته است.

در پژوهش دیگر، موسوی و صادقی (۱۳۸۸) کوشیده‌اند، با روشی تحلیلی - توصیفی، شاخصی پیشنهاد کنند که بر اساس آن بتوان دیدگاه‌های گوناگون راجع به عدالت را سامان داده و معیاری یکسان برای سنجش میزان عدالت ارائه نمود. در این نوشتار از شاخص توسعه انسانی به‌عنوان بیان‌کننده وضعیت عدالت در مرحله قابلیت‌ها، شاخص فقر، به‌عنوان نشان‌دهنده عدالت در مصرف و از شاخص‌های نابرابری درآمدی به‌عنوان تبیین‌کنندگان توزیع عادلانه درآمد، بهره گرفته می‌شوند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در سال‌های ۱۳۶۷ تا ۱۳۸۴ حرکت کلی اقتصاد کشور، با مقداری تسامح به سمت بهبود عدالت بوده است (موسوی و صادقی، ۱۳۸۸: ۶۹).

به مجموعه این پژوهش‌ها موارد دیگری را نیز می‌توان افزود، اما یکی از خلأهای مشترک در تمامی این موارد، عدم رصد و پایش مستمر و امکان ارزیابی و مقایسه در مقیاس جهانی در مورد موضوع عدالت اجتماعی است. بدین جهت ارائه برآوردی از وضعیت عدالت اجتماعی در ایران با بهره‌گیری از شاخص‌های ترکیبی مشهور در جهان نیز دارای اهمیت است.

بنابراین می‌توان ادعا نمود که می‌بایست به دنبال شاخصی ترکیبی عدالت بود که ابعاد هرچه بیشتری را در خود بگنجانند. در نتیجه با نگاهی به ساختار کلی یک شاخص ترکیبی، اگر شاخصی، بر مبنای چارچوب و مدل مفهومی مستحکم و چندبعدی طراحی گردد، تا حد زیادی خواهد توانست ویژگی شاخص مطلوب در حوزه عدالت را برآورده سازد.

یکی از شاخص‌های ترکیبی عدالت اجتماعی توسعه‌یافته در سالیان اخیر، شاخصی ترکیبی «عدالت اجتماعی» (Social justice index) موسسه برتلسمان است که طی سال‌های اخیر به برآورد و سنجش عدالت اجتماعی در کشورهای عضو اتحادیه اروپا می‌پردازد. به دلیل قابلیت‌های نظری متنوع و توسعه سنجشی این شاخص ترکیبی در جهان، بومی‌سازی و برآورد عدالت اجتماعی در ایران حسب این شاخص ترکیبی، پژوهش مؤثری به نظر رسید. بنابراین پژوهش حاضر تلاش دارد به بازطراحی، سنجش و بومی‌سازی شاخص عدالت اجتماعی موسسه برتلسمان جهت برآورد وضعیت عدالت اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران در دهه گذشته بپردازد.

سنجش و کاربری شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۶۷

۳- مبادی نظری پژوهش

۳-۱- مقدمه‌ای بر شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی OECD

نظر به ارتباط نظام‌مند شاخص عدالت اجتماعی موسسه برتلسمان با پژوهش‌های سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، طرح اولیه پژوهش صورت گرفته در آن در مورد شاخص‌سازی عدالت اجتماعی پیش از ارائه خود شاخص از اهمیت برخوردار است.

مرکل در مقاله خود در سال ۲۰۰۲ با عنوان «عدالت اجتماعی و سه رویکرد نسبت به رفاه در دنیای سرمایه‌داری» سعی در تلفیق و ایجاد ارتباط بین مباحث هنجاری مرتبط با عدالت اجتماعی با نتایج تجربی سیاست‌گذاری دارد. وی برای رسیدن از مباحث هنجاری نظریه عدالت اجتماعی به مباحث سیاست‌گذاری، مقاله خود را در غالب پاسخ به چهار سؤال که در پیوستگی با یکدیگر بودند نوشت. این ۴ سؤال عبارت‌اند از:

۱- سؤال هنجاری: بحث درباره عدالت در عرصه فلسفه سیاسی، چه ایده‌هایی برای عدالت اجتماعی دارد؟

۲- سؤال عملی- تئوریک: چه معیارهای قضاوت و تعیین ترجیحات سیاستی می‌توان برای سیاست‌های عدالت محور یافت؟

۳- سؤال تجربی: چگونه می‌توان درباره سه رویکرد نسبت به رفاه در دنیای سرمایه‌داری مطابق معیارهای عدالت اجتماعی قضاوت نمود؟

۴- سوال نهادی: برای دستیابی به اصلاحات اجتماعی عادلانه در دولت رفاه چگونه می‌بایست سیاست گذاری کرد؟

مرکل در جواب به سؤال اول به طرح نگاه خود در باب عدالت اجتماعی با نگاهی به سه رویکرد هایک، رالز و والز در باب عدالت اجتماعی پرداخت. وی در تحلیل خود درباره این سه رویکرد، بیان می‌کند که توافقی میان سه نظریه عدالت در مورد محدوده و اصول شایستگی، نقش بازار به‌عنوان داور برای دستیابی به اصول و همچنین وظیفه اخلاقی دولت برای دخالت وجود ندارد. اما باین‌حال، و با در نظر گرفتن نظریه جان رالز (حداقل به‌طور غیرمستقیم) می‌توان پنج بعد اساسی عدالت توزیعی در جوامع پیشرفته را بدین شکل استخراج نمود:

جدول شماره ۲: ویرایش اولیه شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی

ردیف	ابعاد	سنججه‌ها
۱	کاهش فقر	نرخ فقر
۲	دسترسی به آموزش	مخارج مستقیم دولتی برای آموزش
۳	شمول و فراگیری بازار کار	نرخ اشتغال، نرخ اشتغال زنان، نرخ استاندارد بیکاری، نرخ بیکاری بلندمدت
۴	استاندارهای تأمین اجتماعی	هزینه‌های اجتماعی دولتی، هزینه‌های عمومی برای صندوق‌های بازنشستگی
۵	توزیع ثروت و درآمد	ضریب جینی

منبع: مرکل، ۲۰۰۲

این شاخص ترکیبی با در نظر گرفتن پنج بعد و همچنین نه سنججه، مورداندازه‌گیری برای سه حوزه کشورهای مختلف از منظر دولت رفاه موردسنجش قرار گرفت. البته نویسنده در پاسخ به این سؤال که آیا می‌توان بر مبنای این پنج بعد از عدالت توزیعی به‌قاعده گذاری و فرمول‌بندی آن طی یک سلسله‌مراتب پرداخت؟ و در حقیقت آیا می‌توان این ۵ بعد را به‌صورت هم‌زمان و ترکیبی در قالب یک شاخص مدنظر داشت؟ می‌افزاید که این پنج هدف را معمولاً نمی‌توان به شکل هم‌زمان و به یک اندازه دنبال کرد. برای اینکه، برخی از این پنج هدف (حداقل در ارتباط با دیگر بخش‌ها) اهمیت بیشتر و رفتار مهم‌تری دارند و بعضی مواقع مبادله بین آن‌ها اجتناب‌ناپذیر است؛ بدین منظور نیازمند اولویت‌بندی بین این پنج اصل هستیم؛ لذا مرکل اشاره می‌نماید که اولویت‌بندی بین این اهداف می‌بایست خود برآمده از مبانی نظری باشد و نه بر مبنای عمل‌گرایی و یا وضعیت مالی دولت و یا سیستم مالیاتی و اجتماعی، که در این صورت دستیابی به یکی از این اهداف به بهای از دست رفتن دیگری خواهد بود. بر این مبنای ولفگانگ مرکل به اولویت‌بندی بین این پنج اصل و هدف بدین شکل پرداخته است:

۱- اولویت اول: کاهش فقر، که ۴ هدف دیگر را نیز در بردارد به‌نحوی که زندگی در بالای خط فقر، حق اساسی و ضروری سیاست‌های عدالت‌طلبانه است و نمی‌توان اصلی دیگر را جایگزین آن نمود.

۲- اولویت دوم: بالاترین استانداردهای ممکن در آموزش، حتی به قیمت افزایش بدهی عمومی و یا بازسازی خدمات اجتماعی با هزینه خدمات بازنشستگی (اگرچه بین نظریه‌پردازان مختلف در مورد حدود و تعداد سال‌های تحصیل و آموزش، مناقشاتی برقرار است اما اصل آن مورد تأیید است).

۳- اولویت سوم: درجه بالایی از فراگیری و شمول در بازار کار، حتی اگر موجب مقررات‌زدایی شود.

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۶۹

۴- اولویت چهارم: تضمین «تأمین اجتماعی» است که با «رفاه برآمده از کار» و فعال سازی دولت رفاه مرتبط است.

۵- اولویت پنجم: کاهش اختلاف درآمد و ثروت.

در سال ۲۰۰۹، مرکل به همراه گیبلر به بازطراحی این شاخص ترکیبی و سنجش آن برای کشورهای OECD پرداخت. این پژوهش نیز با طرح چهار سؤال اصلی مطرح در مقاله قبلی آقای مرکل، سعی در پاسخ گویی به آن‌ها دارد البته این پژوهش با گسترش دامنه پژوهش با در نظر گرفتن نظریه آماری سن در باب عدالت اجتماعی، ۲ بعد جدید به ۵ بعد اساسی عدالت اجتماعی می افزاید. لذا کل ابعاد بدین شکل دسته بندی شد.

۱- کاهش فقر

۲- دسترسی به آموزش

۳- شمول و فراگیری بازار کار

۴- (جبران اجتماعی) تأمین اجتماعی

۵- توزیع ثروت و درآمد

۶- عدالت بین نسلی

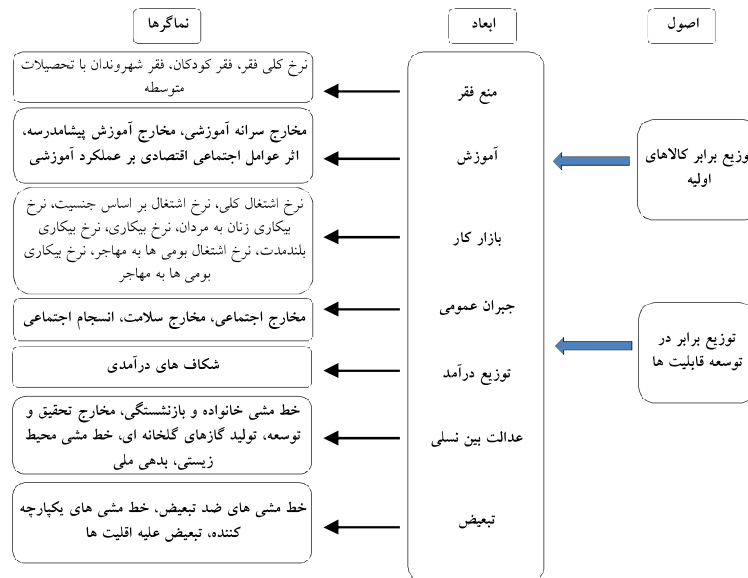
۷- تبعیض

همچنین برخلاف مقاله اولیه مرکل که تقریباً برای ابعاد مختلف، سنجه های محدودی و اندکی در نظر گرفته شده بود در این پژوهش، برای هر بعد سنجه های مختلفی در نظر گرفته شد و در نتیجه این شاخص ترکیبی جدید برآزش و شایستگی بیشتری برای تشریح عدالت اجتماعی را دارا است. در این شاخص ترکیبی جدید به غیر از توزیع ثروت که تنها یک نماگر و سنجه برای آن ذکر شده است برای دیگر ابعاد بین سه تا هفت سنجه مشخص شده است.

با توجه به تعریف و ساختار شاخص های ترکیبی، نگاهی به شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی طراحی شده برای کشورهای عضو OECD نشان می دهد این شاخص شامل سه بخش اصول نظریه، ابعاد و سنجه ها است. در حقیقت مدل مفهومی شاخص ترکیبی عدالت شامل دو بخش اصول نظریه عدالت و ابعاد مسئله عدالت است و بخش سوم شامل سنجه های مورد نظر برای

برآورد در هر بعد است. سنجه‌ها به مثابه مواد خام مورد استفاده در شاخص ترکیبی محسوب می‌شوند که متناسب با نظریه و مدل مفهومی به جایابی و تعیین ارتباط آن‌ها اقدام خواهد شد. اما بخش مدل مفهومی این شاخص ترکیبی، کاملاً برآمده از نظریه عدالت مورد نظر طراح و ارزش‌های آن‌هاست که اینک مرکل و گیبلر در تعریف این شاخص می‌افزایند: جان رالز و آمارتیا سن اصولی دقیق برای عدالت و مباحثی متقاعدکننده برای قواعد باز توزیع خود ارائه داده‌اند که این اصول برای جوامع آزاد و باز، در عصر جهانی شدن توسعه یافته است و از داروینیسیم هایک و رمانتیسیم والزر اجتناب نموده است. ما این اصول را برای بنای ابعاد بنیادین عدالت به منظور اندازه‌گیری عدالت با استفاده از مجموعه‌ای از سنجه‌های قابل تغییر

شامل سه بخش اصول عدالت، ترسیم ابعاد مسئله عدالت و سنجه‌های مورد استفاده برای سنجش ابعاد اساسی عدالت اجتماعی در شکل ذیل مشاهده می‌شود.

شکل ۲- اصول نظریه عدالت، ابعاد و سنجه‌های مورد استفاده در شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی برای کشورهای عضو OECD

منبع: (Merkel, giebler, 2009:10)

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۷۱

در نهایت، شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی^۱ (SJI) بر مبنای دو پژوهش قبلی در این زمینه بنا شد و توسط موسسه برتلسمان (BS) در سال ۲۰۱۱ در شش عرصه تعدیل و تنظیم شد. این ابعاد شامل: کاهش فقر، دسترسی به آموزش، شمول و فراگیری بازار کار، عدم تبعیض و انسجام اجتماعی، سلامت و نهایتاً عدالت بین نسلی می‌شود. همچنین برای هر کدام از این ابعاد، شاخص ترکیبی به ارائه ۳ الی ۸ سنجه پرداخت که از منظر طراحان این شاخص، بهترین توصیف و تبیین را در مورد هر کدام از ابعاد ارائه عدالت اجتماعی ارائه می‌دهند. در مجموع ۲۱ سنجه کمی و ۸ سنجه کیفی، پس از تجمیع، هم‌جهت سازی و متناسب با اوزان خاصی، میانگین گیری شد. این شاخص برای تمام کشورهای عضو OECD اندازه گیری و به رتبه بندی کشورها بر مبنای بهترین عملکرد در زمینه عدالت اجتماعی پرداخت. مهم ترین نقص این شاخص، استفاده از سنجه هایی است که اطلاعات و داده های آنها تنها برای کشورهای عضو OECD موجود است اشاره نمود.

۳-۲- شاخص ترکیبی (SJI) و سنجش آن در کشورهای مختلف

این شاخص طی سالیان اخیر به برآورد عدالت اجتماعی در میان ۲۸ کشور عضو اتحادیه اروپا پرداخته و بر اساس ۳۳ نماگر و جمعاً ۴۴ زیر سنجه در شش بعد یا محور، شاخص خود را حسب وزن های تعریف شده برآمده از دیدگاه خبرگان طراحی کرده است. این شاخص در طی ۱۰ سال توسعه و تکامل یافته و به مرور به این شش محور و نماگرهای مرتبط با آن رسیده است.

جدول شماره ۳: شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی

ردیف	ابعاد و وزن ها	سنجه ها
۱	پیشگیری از فقر (ضریب ۳)	(۱) نسبتی از جمعیت که در ریسک قرار گرفتن در تله فقر یا محرومیت اجتماعی هستند: تعداد افرادی که زیر ۱۸ سال که در معرض این خطر هستند تعداد افرادی بالای ۶۵ سال که در معرض این خطر هستند (۲) جمعیتی از خانوار که دارای اشتغال ناقص و شبه شغل هستند و بین صفر تا ۵۹ سال دارند (۳) نسبتی از جمعیت که به دلیل شرایط اقتصادی غیرقابل پیش بینی، قدرت تأمین نیازهای خوراکی ندارند این وضعیت برای افراد زیر ۱۸ سال و برای افراد بالای ۶۵ سال (۴) نرخ فقر درآمدی از جمعیت کل (پایین تر از ۶۰ درصد درآمد متوسط جامعه) - نرخ فقر برای خردسالان (صفر تا ۱۷ سال) و نرخ فقر برای کهن سالان (بالای ۶۵ سال)
۲	آموزش منصفانه (ضریب ۲)	(۱) ختامشی آموزش (عملکرد ختامشی در ارائه باکیفیت، آموزش نظری و مهارتی کارا و عادلانه)؛ سنجه کیفی (۲) زمینه و ریشه های سیاسی و اقتصادی و عملکرد دانش آموز (۳) درصد مخارج بخش عمومی از GDP در آموزش های پیشا دبستانی

1. Social justice index (SJI)

<p>(۴) نرخ ترک تحصیل از آموزش و یادگیری مهارت در سنین ۱۸ تا ۲۴ سالگی (۵) درصد جمعیتی از سن ۲۴ تا ۶۵ سال که کمتر از متوسط دوم تحصیل کرده‌اند</p>	<p>(۱) نرخ اشتغال در بازه بین ۱۵ تا ۶۴ سال - نرخ اشتغال کهن‌سالان (۵۵ تا ۶۴ سال) - نرخ اشتغال مهاجرین به بومی‌ها در بازه سنی ۱۵ تا ۶۴ سال - نرخ اشتغال زنان نسبت به مردان (۲) نرخ بیکاری - نرخ بیکاری بلندمدت - نرخ بیکاری جوانان - نرخ بیکاری نیروی کار کم مهارت (۳) نرخ اشتغال نیروی کار موقت (غیرآرادی) (۴) نرخ ریسک قرار گرفتن در تله فقر برای شاغلین تمام‌وقت (۵) میزان پرداخت پایین (نرخ دریافت‌کنندگان دستمزد پایین از کل شاغلین به‌استثنای کارآموزان)</p>	<p>(۱) شاخص ترکیبی شمولیت اجتماعی (SGI) (عملکرد خطمشی در قدرت‌دهی به شمولیت و انسجام اجتماعی) (۲) ضریب جینی (۳) نبود تبعیض (SGI) (عملکرد خطمشی در مقابله باسیاست‌های تبعیضی) (۴) برابری جنسیتی در پارلمان (نسبت تعداد کرسی‌های متعلق به زنان از کل پارلمان) (۵) خطمشی یکپارچگی و ادغام (SGI) (Integration Policy) (عملکرد خطمشی‌ها در ادغام مهاجرین در جامعه) (۶) نرخ NEET (نرخ از جمعیت ۲۰ تا ۲۴ سال که شاغل نیستند و درعین‌حال در حال آموزش نظری و یادگیری مهارتی نیز نیستند)</p>	<p>(۱) خطمشی سلامت (SGI) (عملکرد خطمشی در ارائه باکیفیت با هزینه بهینه و شمولیت بالا خدمات سلامت) (۲) تعداد خدمات درمانی خود اظهارشده که به دلیل گرانی یا صف طولانی تأمین نشده است (۳) امید به زندگی سالم (۴) نظام سلامت؛ دسترسی و محدوده؛ میانگین مقادیر شاخص استاندارد شده «زمان انتظار برای درمان» و «محدوده و دسترسی به خدمات ارائه شده» (۵) رهاوردهای نظام سلامت حسب خروجی سنجه استاندارد شده مورد اشاره</p>	<p>(۱) خطمشی خانواده (SGI) (عملکرد سیاست‌ها در توانمندسازی زنان در هر دو نقش خانواده و بازار کار) (۲) خطمشی‌های مرتبط با بازنشستگی (SGI) (Pension Policy) عملکرد خطمشی در ارتقای بازنشستگان و بهبود فقر آن‌ها به گونه‌ای که به لحاظ بین نسلی عادلانه و کارآ باشد (۳) خطمشی زیست‌محیطی (SGI) (استفاده بهینه از منابع زیست‌محیطی و حفاظت از آن‌ها) (۴) تولید گازهای گلخانه‌ای (۵) سهم انرژی‌های تجدیدپذیر (مصرف) از کل انرژی‌های مورد استفاده در بخش مصرف (۶) نسبت مخارج تحقیق و توسعه از GDP (۷) بدهی بخش عمومی از GDP (۸) نرخ وابستگی به کهن‌سالان (از درصد جمعیت در سن کار)</p>
---	---	---	---	--

منبع: موسسه برتلسمان (SJI, 2016)

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۷۳

اندازه‌گیری و شاخص سازی عدالت اجتماعی با پروژه شاخص عدالت اجتماعی موسسه برتلسمان (Bertelsmann Stiftung) در سال ۲۰۱۱ برای کشورهای عضو OECD آغاز گردید. مبانی و روش‌شناسی این شاخص اما برآمده از مقالات مقالات مرکل^۱، مرکل^۲ و مقاله مرکل و گیبلر^۳ برای اندازه‌گیری عدالت اجتماعی است که به تعیین ابعاد و سنجه‌های عدالت اجتماعی می‌پردازند.

بعد از انتشار شاخص (SJI) برای کشورهای عضو OECD و اتحادیه اروپا، پژوهش دیگر توسط هلمی^۴ انجام گرفت که به طراحی شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی برای دیگر کشورهای جهان پرداخت. هلمی در مقاله خود با عنوان رویکردی به محاسبه عدالت اجتماعی در کشورهای منتخب در حال توسعه^۵، سعی در توسعه شاخص ترکیبی برای عدالت اجتماعی برای ۴۰ کشور در حال توسعه را بر مبنای شش زیرشاخص دارد، هر زیرشاخص نشان‌دهنده یکی از ابعاد عدالت اجتماعی است. مقادیر به‌دست‌آمده از هر کدام از سنجه‌های هر یک از ابعاد، نرمال شده و شاخص ترکیبی بر اساس میانگین وزنی این ابعاد ساخته می‌شود. این شاخص عدالت اجتماعی مبنای نظری و چارچوب، ابعاد شاخص خود را از شاخص عدالت اجتماعی BS انتخاب نموده است اما این شاخص ترکیبی از سنجه‌های مورد استفاده در شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی BS استفاده نموده است؛ زیرا بسیاری از سنجه‌های مورد استفاده در شاخص BS (به‌خصوص شاخص‌های کیفی) در بسیاری از کشورها مورد محاسبه قرار نمی‌گیرند همچنین استفاده از تعداد بسیار زیادی از سنجه‌ها در یک شاخص ترکیبی، تفسیر نتایج به‌دست‌آمده از شاخص و سیاست‌گذاری بر مبنای آن را دشوار می‌سازد. لذا نویسنده در این پژوهش برای هر کدام از ابعاد مدنظر در شاخص ترکیبی، تنها یک سنجه که بهترین توضیح‌دهندگی را داشته است انتخاب نموده است.

---

1. see: Merkel, 2002.

2. see: Merkel, 2007.

3. see: Merkel, Giebler, 2009.

4. see: Helmy, 2017.

5. An approach to quantifying social justice in selected developing countries (2013)

هلمی در پژوهش خود، اشاره می‌نماید که اگرچه مقالات متفاوت روش‌های مختلفی برای ساخت شاخص‌های ترکیبی بر مبنای زیرشاخص‌ها و سنجه‌ها ارائه می‌دهند، اما روشی که همچنان مورد استفاده عموم پژوهش‌ها قرار می‌گیرد بر مبنای مقیاس بندی و استانداردسازی سنجه‌ها انجام می‌گیرد. این پژوهش همچنین برای هر زیر شاخص، حداقل و حداکثر مقادیر مشاهده شده برای هر زیر شاخص از ۲۰۰۵ را به عنوان هدف و ملاک تعیین شده است. همچنین به دلیل عدم وجود داده‌ها، تنها به بررسی این شاخص در ۴۰ کشور منتخب در حال توسعه پرداخته است.

هلمی در پژوهشی دیگر، به کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی (SJI) اتحادیه اروپا، برای ۳۵ کشور توسعه نیافته اقتصادی می‌پردازد و وضعیت عدالت اجتماعی در دو بازه زمانی ۲۰۱۵-۲۰۱۰ و ۲۰۱۰-۲۰۰۵ در این کشورها را مورد ارزیابی قرار می‌دهد (Helmy, 2017:4). این مطالعه ابزار حیاتی برای سیاست‌گذاران جهت ارزیابی وضعیت عدالت اجتماعی و طراحی مداخله‌های بهبود خواهد بود. در این گزارش شاخص عدالت اجتماعی یک‌بار با وزن دهی یکسان و یک‌بار با وزن دهی متغیر حسب مدل شاخص (SJI) محاسبه شده است. نتایج تحقیق حکایت از بهبود نسبی روند کلی وضعیت عدالت اجتماعی در میان این کشورها دارد گرچه در برخی کشورها شاهد افت و در برخی کشورها سرعت بهبود بیش از متوسط است.

هلمی در محاسبه شاخص عدالت اجتماعی برای کشورهای در حال توسعه، با یکسان نمودن وزن ابعاد، به ارزیابی نتایج پژوهش خود پرداخت، حال آنکه در پژوهش جدید خود با وزن دهی متغیر نیز به محاسبه شاخص عدالت اجتماعی پرداخت. یکسان‌سازی وزن، باعث تغییر شاخص شد. به عنوان مثال بورکینافاسو در هر دو شاخص بدترین وضعیت را تجربه نمود اما در شاخص جدید، کشور اوکراین با ارتقاء جایگزین قزاقستان شد. در حقیقت این تغییر نشان می‌دهد که کشورهایی که بیشتر بی‌عدالتی در آن‌ها در بخش‌های غیر فقر متمرکز شده است، در حالت جدید وضعیت بدتری خواهند داشت. در حقیقت وزن دهی متغیر بین ابعاد مختلف شاخص عدالت اجتماعی، متغیر اصلی را مشخص نموده و توان اثرگذاری دیگر بخش‌های شاخص در سنجش کلی عدالت اجتماعی را کاهش می‌دهد.

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۷۵

۴- تبیین فرایند و روش‌شناسی بومی‌سازی شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی برای ایران و ویژگی محوری هر شاخص ترکیبی عدالت باید پیش از هر چیز بازتاب‌دهنده دقیقی از ابعاد و مفهوم عدالت اجتماعی مندرج در تئوری باشد، این نکته‌ای است که نظریه‌پردازان شاخص‌های ترکیبی عدالت بین‌المللی نیز بدان توجه نموده‌اند کما اینکه شاخص عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا در این زمینه می‌افزاید که: اگرچه عدالت اجتماعی همیشه به‌عنوان یکی از عناصر اساسی مشروعیت و ثابت در هر جامعه سیاسی و حکومتی مطرح می‌شود با این حال تعریف عدالت اجتماعی و تعیین بهترین مسیر نیل به آن اغلب موضوع مشاجرات و تضارب آراء بوده است. با توجه به پیوستگی شدید عدالت اجتماعی به جوامع و فرهنگ‌های مختلف، مرزهای مفهومی عدالت اجتماعی دائماً در حال نوسان است (شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا، ۲۰۱۵).

بر این منوال، شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی طراحی شده برای کشورهای OECD، خود اذعان به پذیرش یک نظریه و رد دیگر نظریات در باب عدالت اجتماعی دارد: جان رالز و آمارتیا سن اصولی دقیق برای عدالت و مباحثی متقاعدکننده برای قواعد باز توزیع خود ارائه داده‌اند که این اصول برای جوامع آزاد و باز، در عصر جهانی شدن توسعه‌یافته است و از داروینسم هایک و رمانتیسیم والزر اجتناب نموده است. ما این اصول را برای بنای ابعاد بنیادین عدالت به‌منظور اندازه‌گیری عدالت مورد استفاده قرار می‌دهیم (Merkel, giebler, 2009:10). همچنین باید توجه داشت که تفاوت در تعاریف و مبانی عدالت، قطعاً نتایج خود را در برآوردهای شاخص‌ها از عدالت بازتولید خواهد کرد و شاخص‌های ترکیبی با مبانی متفاوت قطعاً به نتایج یکسانی دست نخواهند یافت.

بنابراین ساخت شاخص ترکیبی بر اساس مبانی نظری و سنجه‌های متناسب با آن در بلندمدت، راهبرد اصلی در عرصه حکمرانی شاخص‌ها است؛ لکن در شرایط کنونی بهره‌گیری از چارچوب‌های فعلی سنجش عدالت همچون شاخص SJI نیز مفید فایده و واجد دلالت‌هایی برای شناسایی وضعیت جاری کشور در این زمینه برای نظام تصمیم‌گیری و تخصیص منابع کشور است. بدین جهت فرآیند محاسبه و سنجش عدالت اجتماعی در این چارچوب انتخاب گردید. اما باید توجه داشت که شاخص ترکیبی عدالت

اجتماعی SJI آن چنان که برای اتحادیه اروپا قابل سنجش است، حداقل به دو دلیل ذیل در ایران امکان پیاده‌سازی ندارد:

الف) نبود داده‌های آماری برای سنجش‌های شاخص SJI؛ بسیاری از ۴۴ سنجش این شاخص، زمینه تولید داده در شرایط فعلی در کشور را ندارد^۱ و حتی در صورت تولید، امکان دسترسی به آن‌ها برای پژوهشگران فراهم نیست. بدین جهت لازم بود تغییرات زیادی در سطح سنجش‌ها صورت پذیرد.

ب) ضعف‌ها و خلأهای شاخص: چنان که پیش‌ازاین اشاره شد، خود شاخص ترکیبی SJI حاصل یک‌روند تاریخی رو به بهبود و توسعه بوده و به شکل پویا متناسب با پیشنهادها تغییر و توسعه یافته است. بومی‌سازی این شاخص اقتضا می‌کند برخی از ابعاد که در شاخص اروپایی SJI بنا به بافت و بستر اجتماعی و اقتصادی اتحادیه اروپا، کمتر مورد توجه قرار گرفته است، به دلیل اهمیت برای جامعه امروز ایران مورد توجه قرار گیرد.

لذا مسیری اصلاحی برای بومی‌سازی این شاخص ترکیبی در نظر گرفته شد تا ضمن حفظ چارچوب و ساختار کلی شاخص ترکیبی SJI، تغییرات در سطح سنجش‌ها و اصلاحات جزئی در مورد محورها صورت پذیرد. از این منظر در گام اول ابتدا سعی شد تا ارزش محوری که هر سنجش این شاخص از آن نمایندگی می‌کنند بر مبنای تحلیل منطقی سنجش‌ها، استخراج گردد تا ملاک تعیین سنجش‌ها در این شاخص مشخص شود. جدول ذیل ارزش‌های محوری هر بعد به تفکیک سنجش‌های آن را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۴- «ارزش‌های محوری مورد سنجش در شاخص SJI»

ارزش‌ها و معیارهای مورد سنجش	ابعاد	ردیف
<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از قرار گرفتن افراد در زیرخط فقر - تأکید بر کاهش فقر حاشیه‌ای (سنی-گروهی یا منطقه‌ای) - مبارزه با فقر غذایی و خوراکی (فقر بیولوژیک) - کاهش جمعیت شاغلین فقیر - تأکید بر کاهش فقر درآمدی 	پیشگیری از فقر	۱

۱. لازم به ذکر است عمده داده‌های آماری این سنجش‌ها در شاخص ترکیبی اتحادیه اروپا، از پایگاه داده اطلاعاتی «یورو استیت» است که در بانک اطلاعاتی آن، تنها کشورهای عضو اتحادیه اروپا و برخی کشورهای اروپایی مهمان، مورد محاسبه و گزارش قرار می‌گیرد.

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۷۷

۲	آموزش منصفانه	<ul style="list-style-type: none"> - خطمشی آموزش عادلانه (آموزش باکیفیت، کارآمد و متکی بر آموزش نظری و مهارتی) - تأکید بر زمینه‌های غیراقتصادی عملکرد یک دانش‌آموز - مخارج دولت مرکزی در حوزه آموزش عمومی و پایه - مبارزه با بی‌سوادی و ترک تحصیل زودهنگام
۳	دسترسى به بازار کار	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش نرخ بیکاری و افزایش نسبت اشتغال - مبارزه با بیکاری حاشیه‌ای (سنی، منطقه‌ای و جنسیتی و گروهی) - کاهش موقتی‌سازی قراردادهای نیروی کار (امنیت شغلی) - مبارزه با قرار گرفتن افراد در معرض فقر (دستمزد پایین)
۴	انسجام اجتماعی و نبود تبعیض	<ul style="list-style-type: none"> - تأکید بر خطمشی‌گذاری فراگیر در حوزه امتیازات و مجازات اجتماعی - کاهش انواع نابرابری‌های ناموجه - مبارزه با سیاست‌های تبعیضی (نژاد، جنسیت، قوم و مذهب) - برابری جنسیتی (سیاسی- اقتصادی- اجتماعی) - سیاست‌های ادغام و پذیرش مهاجرین با بومی‌ها - کاهش جمعیت فعال و آماده‌به‌کار غیرماهر (مأیوس شدگان اجتماعی)
۵	سلامت	<ul style="list-style-type: none"> - خدمات سلامت عمومی باکیفیت با هزینه بهینه و فراگیری زیاد - کاهش صف پاسخگویی به تقاضاهای بخش سلامت - افزایش امید به زندگی سالم - استانداردسازی زمان مورد انتظار درمان و دسترسی کامل به خدمات سلامت - بهبود خروجی‌های نظام سلامت
۶	عدالت بین‌نسلی	<ul style="list-style-type: none"> - خطمشی خانواده: توانمندسازی هم‌زمان زنان در خانه و بازار کار - ارتقای سطح کیفیت زندگی و معیشت بازنستگان به شیوه کارآ - حفظ محیط‌زیست و منابع طبیعی بین‌نسلی - افزایش هزینه تحقیق و توسعه جهت بهره‌برداری نسل آتی - نرخ رشد جمعیت و مبارزه با کهن‌سالی جمعیت - کاهش وابستگی و بدهی بخش عمومی به منابع نسل آتی - تجدیدنظر در ساختار و سبد مصرف انرژی مصرفی

منبع: تحلیل منطقی نویسندگان از سنجه‌ها

با آشکارسازی ارزش محوری هر سنجه، راه برای تغییر سنجه‌ها متناسب با محدودیت‌های فوق‌الذکر و نزدیک کردن شاخص به فضای اقتصادی ایران فراهم شد و در گام دوم سعی شد تا نزدیک‌ترین سنجه‌ها از منظر مفهومی به سنجه‌هایی که در آن‌ها با فقدان آمار و اطلاعات روبرو هستیم انتخاب و جایگزین گردد. جدول ذیل منطق انتخاب هر سنجه را متناسب با ارزش‌های محوری شاخص عدالت اجتماعی SJI ذکر نموده است.

جدول شماره ۵- «توجیه منطقی سنج‌های انتخاب‌شده شاخص بومی برای ج.ا.ایران»

ردیف	سنجه	توجیه منطقی مبتنی بر ارزش‌های موردسنجش شاخص SJI
۱	نرخ فقر به ازای ۱,۹ دلار	مبارزه با فقر غذایی و خوراکی (فقر بیولوژیک)
۲	نرخ شکاف فقر به ازای ۵,۵ دلار (درصد از جمعیت)	جلوگیری از قرار گرفتن افراد در زیرخط فقر
۳	روند توزیع مخارج حقیقی خانوار بازای بزرگسال شهری	تأکید بر کاهش فقر درآمدی
۴	شاخص توان پذیری مسکن	جلوگیری از قرار گرفتن افراد در زیرخط فقر/ تأکید بر کاهش فقر درآمدی
۵	نرخ اشتغال ناقص	کاهش جمعیت شاغلین فقیر
۶	شاخص کار ناشایسته (نسبت جمعیت فعال ۱۰ تا ۱۴ سال به کل جمعیت این سن)	تأکید بر کاهش فقر حاشیه‌ای: مبارزه با پدیده کودکان کار
۷	اختلاف نرخ رشد حداقل دستمزد از نرخ رشد میانگین هزینه ناخالص خانوار شهری	مبارزه با قرار گرفتن افراد در معرض فقر (دستمزد پایین)
۸	تعداد افراد تحت پوشش بیمه اجباری و خویش فرما به کل جمعیت شاغل	کاهش موقتی‌سازی قراردادها با نیروی کار(امنیت شغلی)
۹	نرخ بیکاری	کاهش نرخ بیکاری و افزایش نسبت اشتغال
۱۰	نرخ بیکاری جوانان	مبارزه با بیکاری حاشیه‌ای (سنی، منطقه‌ای و جنسیتی و گروهی)
۱۱	نرخ بیکاری زنان	مبارزه با بیکاری حاشیه‌ای (سنی، منطقه‌ای و جنسیتی و گروهی)
۱۲	نرخ بیکاری فارغ‌التحصیلان دانشگاهی	مبارزه با بیکاری حاشیه‌ای (سنی، منطقه‌ای و جنسیتی و گروهی)
۱۳	امید به زندگی در بدو تولد	افزایش امید به زندگی سالم
۱۴	نسبت تخت بستری فعال به جمعیت (در ۱۰۰۰ نفر)	کاهش صف پاسخگویی به تقاضاهای بخش سلامت
۱۵	توزیع تخت بیمارستانی به شکل منطقه‌ای	کاهش صف پاسخگویی به تقاضاهای بخش سلامت
۱۶	سهم پرداخت مستقیم از جیب از کل هزینه‌ها	خدمات سلامت عمومی باکیفیت با هزینه بهینه و فراگیری زیاد
۱۷	نرخ مرگ‌ومیر کودکان زیر ۵ سال در هر هزار نفر	بهبود خروجی‌های نظام سلامت
۱۸	متوسط رشد ضریب نفوذ بیمه اجتماعی	استانداردسازی زمان مورد انتظار درمان و دسترسی کامل به خدمات سلامت
۱۹	میزان مخارج دولت به ازای هر دانش‌آموز (درصد از درآمد سرانه)	مخارج دولت مرکزی در حوزه آموزش عمومی و پایه
۲۰	نرخ ثبت‌نام در تحصیلات ثانویه	مبارزه با بی‌سوادی و ترک تحصیل زودهنگام
۲۱	شاخص تراکم دانش‌آموز در کلاس‌های تحصیلی دوره ابتدایی	تأکید بر زمینه‌های غیراقتصادی عملکرد یک دانش‌آموز
۲۲	میانگین گذران تحصیل بزرگسالان بالای ۲۵ سال	خطمشی آموزش عادلانه (آموزش باکیفیت، کارآمد و متکی بر آموزش نظری و مهارتی)

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۷۹

۲۳	ضریب جینی	کاهش انواع نابرابری‌های ناموجه
۲۴	دستگیرشدگان در سن کمتر از ۱۷ سال به کل جمعیت در آن سن	تأکید بر خط‌مشی‌گذاری فراگیر در حوزه امتیازات و مجازات اجتماعی
۲۵	نرخ ورودی دانشجویان زن به کل دانشجویان دولتی و غیردولتی	برابری جنسیتی (سیاسی - اقتصادی - اجتماعی)
۲۶	جمعیت حامیان ایتم (کمپته امداد) به ازای ۱۰۰۰ نفر	کاهش انواع نابرابری‌های ناموجه
۲۷	ظرفیت کشور در حفظ نخبگان	تأکید بر خط‌مشی‌گذاری فراگیر در حوزه امتیازات و مجازات اجتماعی
۲۸	نسبت قانون‌گذاران مقامات عالی‌رتبه مدیران در سه دهک پایین درآمد به سه دهک بالای درآمدی	مبارزه با سیاست‌های تبعیضی
۲۹	نسبت پشتیبانی (سازمان تأمین اجتماعی)	ارتقای سطح کیفیت زندگی و معیشت بازنشستگان به شیوه کارآ
۳۰	نسبت هزینه‌های تحقیق و توسعه به GDP	افزایش هزینه تحقیق و توسعه جهت بهره‌برداری نسل آتی
۳۱	درصد وابستگی منابع عمومی بودجه به فروش نفت و گاز	کاهش وابستگی و بدهی بخش عمومی به منابع نسل آتی
۳۲	میانگین سنی مادران در ولادت‌های ثبت‌شده	نرخ رشد جمعیت و مبارزه با کهن‌سالی جمعیت
۳۳	شاخص کیفیت محیط زیستی (زیرمجموعه شاخص پیشرفت اجتماعی)	حفظ محیط‌زیست و منابع طبیعی بین‌نسلی
۳۴	آلودگی گازهای گلخانه‌ای سرانه	حفظ محیط‌زیست و منابع طبیعی بین‌نسلی
۳۵	سهم انرژی‌های تجدیدپذیر از کل مصرف انرژی در کشور	تجدیدنظر در ساختار و سبد مصرف انرژی مصرفی
۳۶	نرخ وابستگی کهن‌سالان به جمعیت در سن کار	نرخ رشد جمعیت و مبارزه با کهن‌سالی جمعیت

منبع: تحلیل منطقی نویسندگان از سنجه‌ها

بر اساس این دو گام و حسب مطالعات کتابخانه‌ای متعدد در مورد سنجه‌های گوناگون در دسترس، جدول شماره ۵ در قالب ۶ بعد و ۳۶ سنجه شناسایی شد. در این طبقه‌بندی جدید تلاش شد با منطق قیاسی-استقرایی و حسب مجموعه مطالعات شاخص SJI و مطالعات مرتبط معرفی‌شده OECD، ساختار کلی شاخص SJI حفظ شود (محورهای شش‌گانه و ضرایب ثابت فرض شد) و در ادامه با بررسی تحلیلی-منطقی ۳۴ سنجه شاخص اتحادیه اروپا، از خود آن سنجه‌ها یا سنجه‌های دیگر در دسترس و مشابه که در ایران دارای سری زمانی آماری هستند، بهره گرفته شود. از این جهت، ۳۶ سنجه به‌دست‌آمده در شاخص ترکیبی طراحی‌شده، حاصل بررسی تطبیقی با سنجه‌های موجود در خود شاخص SJI بوده است.

جدول شماره ۶-: «شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی برای ایران حسب شاخص ترکیبی SJI»

ردیف	حوزه	ضریب	سنجدها
۱	فقر، رفاه و توزیع درآمد سنجه ۶	۳	<ul style="list-style-type: none"> - نرخ فقر به ازای ۱,۹ دلار (درصد از جمعیت بر مبنای دلار ۲۰۱۱ppp) - نرخ شکاف فقر به ازای ۵,۵ دلار (درصد از جمعیت) (سال پایه برابری قدرت خرید ۲۰۱۱) - روند توزیع مخارج حقیقی خانوار به ازای بزرگسال شهری - شاخص توان پذیری مسکن - نرخ اشتغال ناقص - شاخص کار ناشایسته (نسبت جمعیت فعال ۱۰ تا ۱۴ سال به کل جمعیت این سن)
۲	بازار کار سنجه ۶	۲	<ul style="list-style-type: none"> - اختلاف نرخ رشد حداقل دستمزد از نرخ رشد میانگین هزینه ناخالص خانوار شهری - تعداد افراد تحت پوشش بیمه اجباری و خویش فرما به کل جمعیت شاغل - نرخ بیکاری جوانان - نرخ بیکاری - نرخ بیکاری زنان - نرخ بیکاری فارغ‌التحصیلان دانشگاهی
۳	سلامت سنجه ۶	۲	<ul style="list-style-type: none"> - امید به زندگی در بدو تولد - نسبت تخت بستری فعال به جمعیت (در ۱۰۰۰ نفر) - پرداخت مستقیم از جیب مردم از کل هزینه‌های سلامت (Out of Pocket Expenditure on Health) - نرخ مرگ‌ومیر کودکان زیر ۵ سال در هر هزار نفر - متوسط رشد ضریب نفوذ بیمه اجتماعی (نسبت جمعیت بیمه‌شده به جمعیت کل کشور) - توزیع تخت بیمارستانی به شکل منطقه‌ای
۴	آموزش سنجه ۴	۲	<ul style="list-style-type: none"> - میزان مخارج دولت به ازای هر دانش‌آموز (درصد از درآمد سرانه) - نرخ ثبت‌نام در تحصیلات ثانویه - شاخص تراکم دانش‌آموز در کلاس‌های تحصیلی دوره ابتدایی - میانگین گذران تحصیل بزرگسالان بالای ۲۵ سال
۵	انسجام اجتماعی و نبود تبعیض سنجه ۶	۱	<ul style="list-style-type: none"> - ضریب جینی - دستگیرشدگان در سن کمتر از ۱۷ سال به کل جمعیت در آن سن - نرخ ورودی دانشجویان زن به کل دانشجویان دولتی و غیردولتی - جمعیت حامیان ایتم (کمپته امداد) به ازای ۱۰۰۰ نفر - ظرفیت کشور در حفظ نخبگان

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۸۱

- نسبت قانون گذاران مقامات عالی رتبه مدیران در سه دهک پایین درآمد، سه دهک بالای درآمدی			
- نسبت پشتیبانی (سازمان تأمین اجتماعی)			
- نسبت هزینه‌های تحقیق و توسعه به GDP			
- نفت: درصد وابستگی منابع عمومی بودجه به فروش نفت و گاز			
- میانگین سنی مادران در ولادت‌های ثبت شده			
- شاخص کیفیت محیط زیستی (زیرمجموعه شاخص پیشرفت اجتماعی)	۱	عدالت بین نسلی	۶
- آلودگی گازهای گلخانه‌ای سرانه		۸ سنجه	
- سهم انرژی‌های تجدید پذیر از کل مصرف انرژی در کشور			
- نرخ وابستگی کهن سالان به جمعیت در سن کار			

منبع: گردآوری از نویسندگان

لازم به ذکر است، منابع شناسایی و استخراج این سنجه‌ها، شاخص‌های ترکیبی مشهور جهانی همچون شاخص حاکمیت قانون، شاخص پیشرفت اجتماعی و شاخص بهروری موسسه لگاتوم (Legatum)، گزارش‌های تحلیلی مؤسسات بین‌المللی همچون بانک جهانی، گزارش‌های تحلیلی و آماری دستگاه‌های اجرایی همچون گزارش عملکرد برنامه پنج‌ساله توسعه سازمان برنامه‌بودجه بوده است.

بررسی تطبیقی جدول شماره ۳ و شماره ۴، کوشش پژوهشگران جهت برقراری نوعی تناظر در سطح سنجه‌ها را نشان می‌دهد. در بعد فقر، مسئله فقر درآمدی، اشتغال ناقص و وضعیت بحرانی افراد در معرض فقر، کانون‌های طراحی سنجه شاخص SJI بوده است. بدین جهت ۶ سنجه مندرج در جدول ۴ برگزیده شد. این موضوع در مورد سایر محورها نیز وجود دارد. به‌عنوان مثال در حوزه بازار کار، ایجاد حق مشارکت عمومی در فرآیند تولید از طریق حفظ تعادل عرضه و تقاضا در بازار کار و وضعیت مناسب دستمزدی کانون طراحی سنجه برای این شاخص بوده است و در این شاخص بومی نیز، سنجه‌هایی حسب این معیار طراحی گردید. در حوزه سلامت، زندگی سالم و امکان دسترسی عمومی به خدمات سلامت، در حوزه آموزش، دسترسی عمومی به خدمات آموزشی و در حوزه انسجام اجتماعی کاهش نابرابری‌های ناموجه و اشکال گوناگون تبعیض محورها مورد توجه شاخص ترکیبی موسسه برتلسمان بوده است. در نهایت در بعد عدالت بین‌نسلی، توسعه پایدار محیط زیستی، حفظ منافع نسل آتی در شرایط تراحم با منافع نسل حاضر از جمله کانون‌های مورد توجه این بعد بوده است که در طراحی

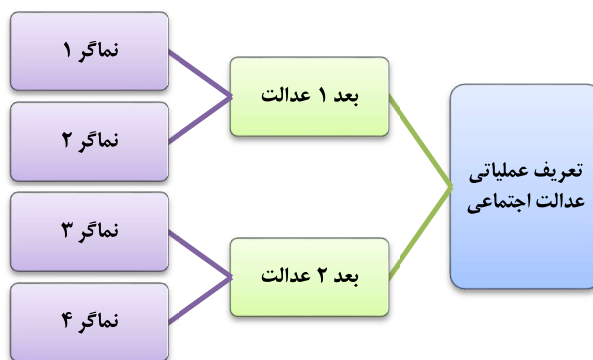
سنجه‌های بومی در این بخش، موردتوجه قرار گرفته است.

۵- سنجش عدالت اجتماعی در ایران بر مبنای شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی

۵-۱- روش‌شناسی نماگرهای ترکیبی

پس از بررسی مبانی نظری و اجزای عدالت اجتماعی، نوبت به معرفی متدولوژی شاخص می‌رسد، روشی که بتواند اجزای مختلف عدالت را در کنار یکدیگر قرار دهد. باید توجه داشت که نخستین پیش‌نیاز، دستیابی به تعریف عملیاتی از عدالت اجتماعی بود و متغیرهای عددی مرتبط با آن است. در گام بعدی، لازم است برای ابعاد استخراج‌شده برای مفهوم عدالت اجتماعی، شاخص‌ها و متغیرهای عددی مرتبط مشخص گردد. این دو گام نخست در بخش قبل بیان شد.

نمودار ۱- چارچوب روش کمی‌سازی مفهوم عدالت اجتماعی

منبع: تحقیقات نویسندگان

در گام سوم یعنی سنجش نمادهای محاسباتی شاخص، شش فرایند مهم دخیل‌اند که نشان‌دهنده دقت و اعتبار شاخص‌اند:

۱- بررسی پایگاه داده‌های داخلی و بین‌المللی و جمع‌آوری داده‌ها

۲- برآورد کردن داده‌های از دست‌رفته

داده‌ها به علل مختلف، دارای نقص هستند. به این معنی که مقدار آن‌ها در برخی از

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۸۳

سال‌ها، موجود نیست. برای طراحی شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی، باید داده‌های از دست‌رفته برآورد شوند.

۳- هم‌جهت کردن شاخص‌ها

تعدادی از سنج‌های مورد استفاده برای اندازه‌گیری عدالت اجتماعی، سنج‌های منفی هستند. به این معنی که با افزایش میزان سنج، شاخص کل عدالت اجتماعی کاهش می‌یابد. برای هم‌جهت کردن شاخص‌های مثبت و منفی باهم، تمامی شاخص‌های منفی، معکوس شدند.

۴- اصلاح داده‌های شاخص‌ها با مقادیر مثبت و منفی

برخی از شاخص‌ها از نظر مفهومی به گونه‌ای هستند که امکان پذیرش مقادیر مثبت و منفی را به صورت یکجا دارند. در خصوص این شاخص‌ها، برای این که در فرآیند محاسبه اشکالی به وجود نیاید، ابتدا دامنه تغییرات شاخص مورد محاسبه قرار گرفت (بزرگ‌ترین عدد منهای کوچک‌ترین عدد) و تمامی اعداد با دامنه تغییرات جمع شد. در این صورت علاوه بر این که فاصله بین این شاخص‌ها حفظ شدند، همه شاخص‌ها مقادیر مثبتی پیدا کردند.

۵- نرمال‌سازی داده‌های هر یک از شاخص‌ها

با توجه به این که شاخص‌های به کار گرفته شده در این گزارش، مقیاس‌های متفاوتی دارند، نمی‌توان از روش‌های نرمال‌سازی متعارف مانند نرم خطی یا نرم اقلیدسی اقدام به یکسان‌سازی دامنه اعداد نمود. برای این پژوهش از روش‌شناسی به کاررفته در تولید شاخص‌های حکمرانی پایدار (Sustainable Governance Indicators) که مبنای روش‌شناسی شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) نیز بوده استفاده شد تا نرمال‌سازی داده‌ها متأثر از نوع مقیاس و کیفیت داده‌ها از لحاظ دامنه تغییرات نشود.

بر اساس این روش‌شناسی همه شاخص‌ها با استفاده از فرمول‌های زیر در دامنه صفر تا ۱۰ قرار می‌گیرند به صورتی که عدد ۱۰ برای بالاترین حد ممکن و قابل‌تصور برای شاخص و عدد صفر برای پایین‌ترین مقدار در نظر گرفته می‌شود.

در ابتدا بر اساس دو فرمول زیر حد پایین و حد بالای شاخص تعیین می‌شود. در این دو فرمول P_{25} چارک اول و P_{75} چارک سوم است و IQR چارک دوم و یا همان میانه است.

سپس با استفاده از تابع زیر مشخص می‌شود که هر عدد از شاخص چه مقداری در بازه صفر تا ده را باید به خود اختصاص دهد.

۶- وزن‌دهی و تجمیع شاخص‌ها

فارغ از اینکه چه روشی برای وزن‌دهی اتخاذ می‌شود، وزن‌دهی از گام‌هایی است که تأثیر جدی بر نتیجه‌ناگر ترکیبی و رتبه‌بندی نهایی دارد. وزن‌دهی در شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا نه بر اساس روش‌های وزن‌دهی آماری بلکه کاملاً برآمده از مبانی نظری محققان است.^۱ تجمیع داده‌ها نیز روش‌های متعددی دارد که ساده‌ترین آن‌ها تجمیع خطی است در این پژوهش، میانگین‌گیری وزنی، مورد استفاده قرار گرفته است. لازم به ذکر است بازه نمره‌های شاخص برای ابعادی که ضریب ۳ دارند؛ از (۰-۳۰)، ضریب ۲؛ (۰-۲۰) و در نهایت با ضریب ۱ بین (۰ تا ۱۰) است به گونه‌ای که عدد بیشتر نشان‌دهنده وضعیت بهتر شاخص است.

۵-۲- نتایج سنجش شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا برای ایران

۵-۲-۱- روند کل شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی

بر اساس داده‌های ۳۶ سنجه در ۶ محور و با ضرایب مشخص در هر محور (جمع کل ضرایب ۱۰ است)، نمره کل شاخص ترکیبی بر اساس شاخص عدالت اجتماعی موسسه برتلسمان برای جمهوری اسلامی ایران محاسبه گردید. نتایج این محاسبه نشان می‌دهد شاخص در بازه زمانی سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ با فراز و نشیب زیادی روبرو بوده و در نهایت نمره کل از حدود ۸ در سال ۱۳۸۵ به ۸٫۳ در سال ۱۳۹۵ رسیده است. این رشد سه‌دهم واحدی در مقیاس کل عدد کوچکی محسوب نمی‌گردد چراکه معلول تغییرات در ۳۶ سنجه با ضرایب مشخص آن‌هاست.

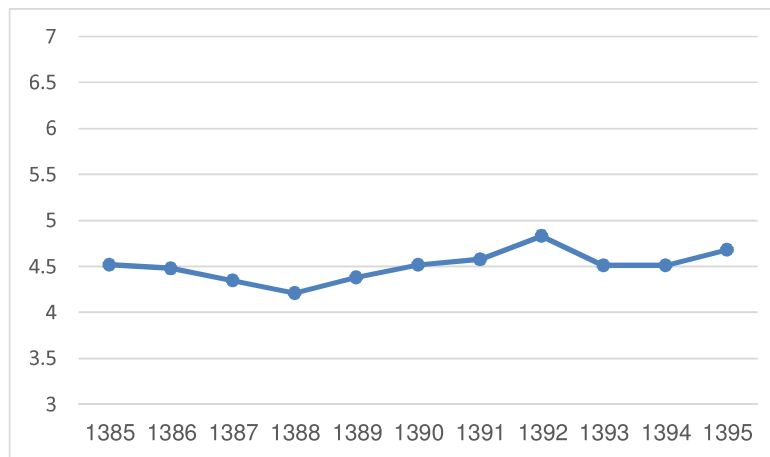
۱. رجوع به مقاله (مرکل، ۲۰۰۹)

۲. لازم به ذکر است سال ۱۳۹۵، از سال‌های نسبتاً خوب اقتصادی ایران در دهه ۱۳۹۰ است و انتخاب این سال به جهت وجود داده‌های آماری تا زمان نگارش تحقیق است. با ورود داده‌های سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ پیش‌بینی می‌شود به جهت شرایط بی ثبات اقتصاد کلان و شوک ارزی، شاخص کل با نزول قابل توجهی روبرو شود.

سنجش و کاربری شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۸۵

در این بازه زمانی، سال ۱۳۸۸ دارای کمترین و سال ۱۳۹۲ دارای بالاترین نمره در این دهه است و به نوعی نقاط عطف روند کلی نمودار؛ آن چنان که در نمودار شماره ۲ مشخص است؛ هستند.

نمودار ۲- روند شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی
در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۵-۱۳۹۵)

منبع: محاسبات محققان

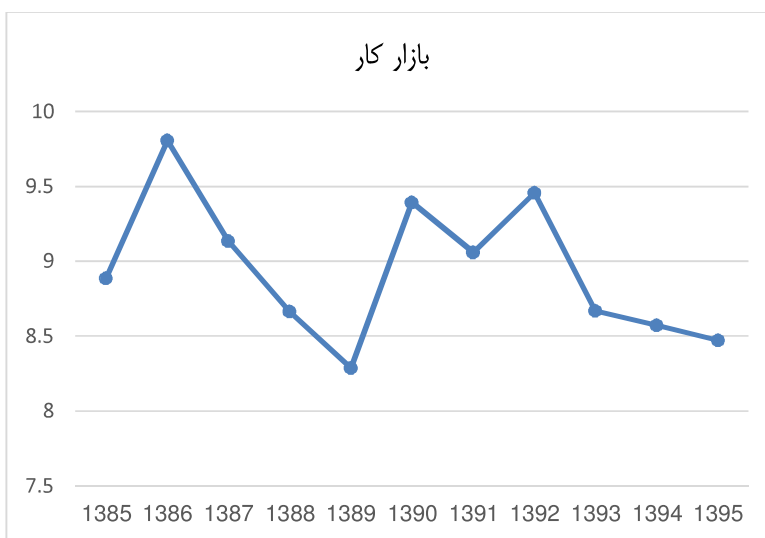
۵-۲-۲- روند شاخص در بخش بازار کار

محور دوم در شاخص ترکیبی، حوزه دسترسی به بازار کار به معنای امکان مشارکت در فرآیند تولید و شرایط منصفانه کاری مانند دستمزد عادلانه است. روند کلی نمره شاخص در این بخش، نزولی بوده که معلول شرایط نامساعد و بی ثبات بازار کار در ایران در دهه گذشته به واسطه عدم تعادل های بنیادین عرضه و تقاضای نیروی کار بوده است. از این جهت نمره کل از حدود ۹ به ۸٫۴ کاهش پیدا کرده است.

افزایش نرخ بیکاری؛ به خصوص در گروه های آسیب پذیر مانند جوانان، زنان و مناطق محروم از جمله عوامل فزاینده نمره کل شاخص ترکیبی و بهبود جزئی «کاهش شکاف دستمزد از معیشت کارگران» و «افزایش نفوذ بیمه در میان شاغلین» از جمله عوامل فزاینده نمره کل شاخص بوده است. توجه به نرخ های حاشیه ای در حیطه بازار کار از اهمیت برخوردار است؛

توضیح آنکه درحالی‌که نرخ بیکاری کل به‌طور متوسط حدود ۱۲ درصد بوده است؛ نرخ بیکاری زنان جوان در برخی استان‌های مرزی به بیش از ۸۰ درصد رسیده است و این اهمیت بیشتر سنجه‌های حاشیه‌ای را نشان می‌دهد.

نمودار ۴- روند شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی
در جمهوری اسلامی ایران در بخش بازار کار (۱۳۸۵-۱۳۹۵)

منبع: محاسبات محققان

۵-۲-۳- روند شاخص در بخش آموزش

محور سوم شاخص، دسترسی فراگیر به خدمات آموزشی و تحقق عدالت آموزشی است. نتایج محاسبه در این بخش بر خلاف تصور اولیه پژوهشگران بود؛ درحالی‌که در سال‌های اخیر وضعیت آموزش در کشور به‌واسطه توسعه تحصیلات آموزشی روند رو به جلویی را نشان می‌داد؛ اما نمره کل شاخص در اینجا از حدود ۹٫۵ به ۸٫۸ کاهش یافته است و روند تقریباً نزولی را در طول دهه گذشته به‌صورت کامل طی کرده است.

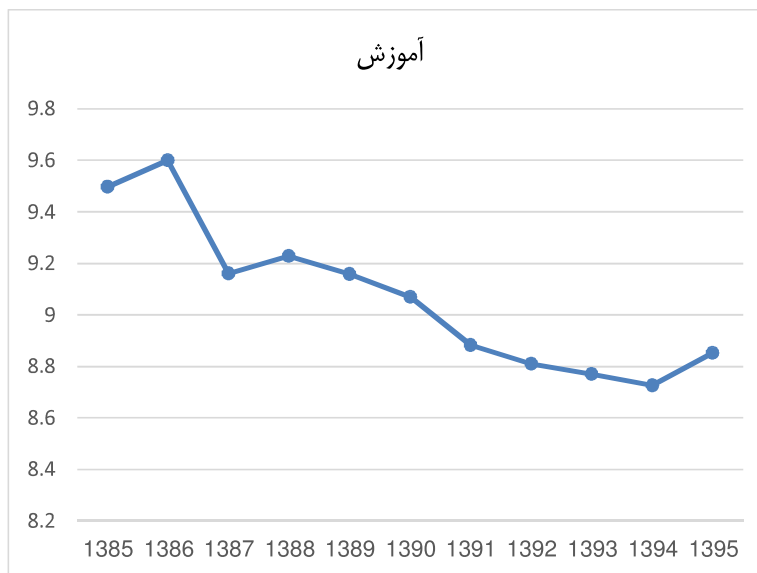
این روند نزولی عمدتاً معلول شتاب در جریان خصوصی‌سازی آموزش در کشور و کاهش سنجه «میزان مخارج دولت به ازای هر دانش‌آموز» است. به دلیل نسل جمعیتی دهه ۶۰ و عدم توسعه زیرساخت‌های آموزشی به شکل کامل، تراکم

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۸۷

دانش‌آموزان در هر کلاس نیز روند صعودی داشته است و این دو سنججه تأثیر زیادی در کاهش شدید نمره بخش آموزش داشته است. البته ایران به جهت توسعه تحصیلات تکمیلی و افزایش نرخ ثبت‌نام اولیه و ثانویه و حتی تحصیلات تکمیلی، از جمله کشورهای برتر منطقه‌ای و حتی جهانی است. در نمودار شماره ۵، روند کلی شاخص در این بخش آمده است.

نمودار ۵- روند شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی
در جمهوری اسلامی ایران در بخش آموزش (۱۳۸۵-۱۳۹۵)

منبع: محاسبات محققان

۵-۲-۴- روند شاخص در بخش سلامت

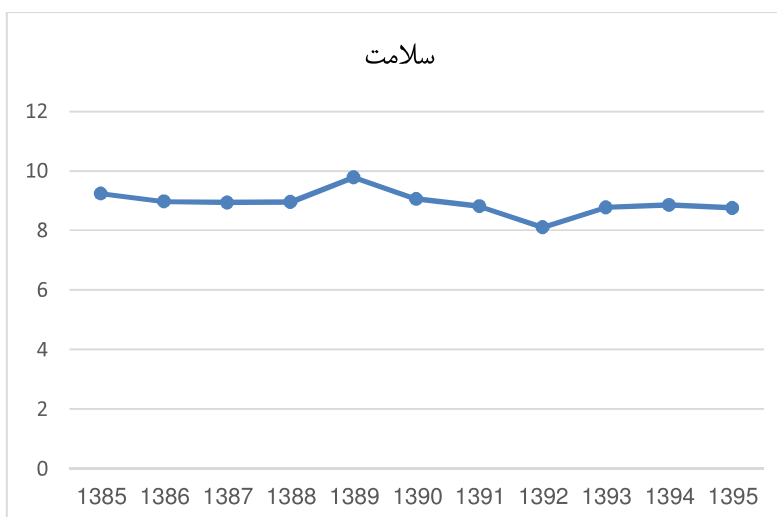
محور چهارم، روند شاخص ترکیبی در حوزه سلامت است. روند کلی شاخص در این محور، تقریباً نزولی ولی نسبتاً باثبات بوده است به طوری که نمره کل از حدود ۹٫۲ به ۸٫۸ کاهش یافته است. افزایش امید به زندگی، کاهش مرگ‌ومیر کودکان زیر ۵ سال و افزایش ضریب نفوذ بیمه از جمله عوامل فزاینده نمره کل شاخص بوده است. اما آنچه در نهایت باعث نزولی شدن نمره کل شاخص در این بخش شده است، کاهش شدید نمره سنججه توزیع منطقه‌ای تخت‌های

بیمارستانی (به‌عنوان تقریبی از دسترسی عادلانه خدمات بخش سلامت) و افزایش جزئی سهم پرداخت از جیب است که البته این سنج به دلیل پیاده شدن طرح تحول سلامت در سال ۱۳۹۳، شتاب زیادی نگرفته است.

در نمودار شماره ۶، روند کلی شاخص در بخش سلامت در این دهه آمده است:

نمودار ۶- روند شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی

در جمهوری اسلامی ایران در بخش سلامت (۱۳۸۵-۱۳۹۵)

منبع: محاسبات محققان

۵-۲-۵- روند شاخص در بخش انسجام اجتماعی و نبود تبعیض

پنجمین محور در شاخص کل، روند شاخص در بخش انسجام اجتماعی و نبود تبعیض است. این محور در شاخص ترکیبی اتحادیه اروپا ناظر بر مفهوم «فراگیری یا شمولیت» (Inclusiveness) تعریف شده است که به معنای امکان دسترسی عمومی برای همه گروه‌های اجتماعی با هر رنگ و نژاد و جنسیت و عقیده‌ای است. وضعیت کلی شاخص در این بخش روند صعودی داشته به گونه‌ای که نمره کل از ۵,۴ به ۶,۴ افزایش پیدا کرده است.

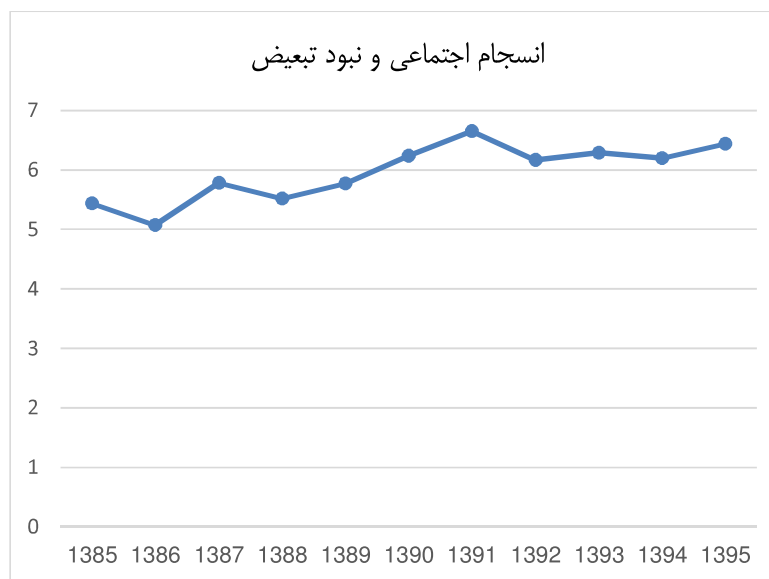
علی‌رغم روند تقریباً ثابت نمره سنج «ضریب جینی» به‌عنوان تقریبی از توزیع درآمد

سنجش و کاربری شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۸۹

برابر، اما نمره سنجه‌های توسعه جذب نخبگان، افزایش سطح نفوذ تحصیلات در زنان، افزایش جمعیت حامیان ایتم و کاهش جرائم کودکان و نوجوانان از جمله عوامل فزاینده نمره شاخص در این بخش بوده است. در نمودار شماره ۷، روند کلی شاخص در این بخش ذکر شده است:

نمودار ۷- روند شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی

در جمهوری اسلامی ایران در بخش انسجام اجتماعی و نبود تبعیض (۱۳۸۵-۱۳۹۵)

منبع: محاسبات محققان

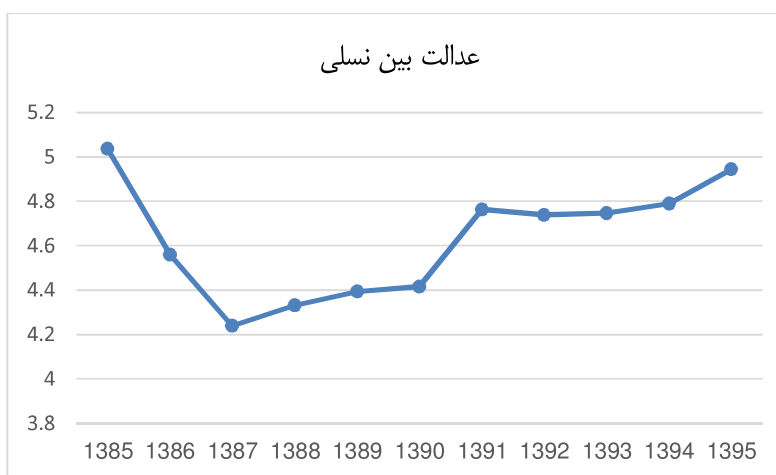
روند شاخص در بخش عدالت بین نسلی

آخرین محور از ابعاد شش‌گانه شاخص ترکیبی، شاخص عدالت بین‌نسلی است که ناظر بر توجه به منافع نسل آتی و رعایت ملاحظات توسعه پایدار و منصفانه است. روند کلی شاخص در این بخش دارای فراز و نشیب عجیبی بوده است به‌گونه‌ای که در ابتدا به‌شدت نزولی بوده و به‌تدریج روند صعودی پیدا می‌کند؛ لکن در نهایت نمره کل از حدود ۵,۰۳ به ۴,۹۳ کاهش جزئی پیدا کرده است.

کاهش وابستگی بودجه به نفت (به‌صورت جزئی) و کاهش وابستگی جمعیت کهن‌سال

از جمله عوامل فزاینده شاخص کل بوده‌اند؛ اما عمده تأثیر برای عوامل کاهنده‌ای همچون کاهش نسبت پشتیبانی سازمان تأمین اجتماعی، افزایش گازهای گلخانه‌ای و کاهش سهم انرژی‌های تجدید پذیر از سبد انرژی کشور بوده است. در نمودار شماره ۸، روند کلی شاخص در این بخش ذکر شده است:

نمودار ۸- روند شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی
در جمهوری اسلامی ایران در بخش عدالت بین نسلی (۱۳۸۵-۱۳۹۵)

منبع: محاسبات محققان

۶- نتیجه‌گیری:

اقامه و تحقق عدالت اجتماعی، در گرو رصد و پایش وضعیت عدالت در کشور است. یکی از ابزارهای متداول جهت پایش عدالت اجتماعی، «شاخص ترکیبی» است. در این پژوهش با مروری بر شاخص‌های مختلف عدالت اجتماعی در ایران و جهان، بر یکی از مهم‌ترین آن‌ها یعنی شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی موسسه برتلسمان تمرکز شد که به ارزیابی عدالت اجتماعی در ۲۷ کشور عضو اتحادیه اروپا می‌پردازد. نوآوری پژوهش حاضر بازطراحی این شاخص و برآورد و سنجش آن برای جمهوری اسلامی ایران در بازه زمانی ۱۳۸۵-۱۳۹۵ بود؛ دهه‌ای که به دهه پیشرفت و عدالت نیز موسوم شده بود.

سنجش و کاربری شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۹۱

از این جهت شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی با بومی‌سازی سنج‌ها و حفظ ساختار کلی شاخص در ابعاد و اوزان، طراحی و برآورد گردید. نتایج محاسبات نشان داد نمره کل شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی از حدود ۸ به ۸,۴ افزایش پیدا کرده است. در معنای دقیق‌تر، عدالت اجتماعی در حوزه رفع فقر و بهبود انسجام اجتماعی روندی صعودی داشته اما در بخش‌های آموزش، بازار کار، سلامت و عدالت بین‌نسلی روندی نزولی با شدت و ضعف مختلف طی کرده است. به جهت ضریب ۳ محور «رفع فقر» در تأثیرگذاری بر شاخص کل، روند رو به بهبود در این بخش منجر به روند صعودی نمره کل نیز گردیده است.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد جمهوری اسلامی ایران در یک دهه گذشته، از حیث بهبود زندگی گروه‌های آسیب‌پذیر و طبقات پایین درآمدی، عملکرد نسبتاً خوبی داشته است؛ به گونه‌ای که منجر به بهبود شاخص کل عدالت اجتماعی گردیده است؛ اما روند نزولی در بازار کار و بخش‌های اجتماعی آموزش و سلامت، نگران‌کننده به نظر می‌رسد. این نگرانی آنگاه اهمیت مضاعف پیدا می‌کند که به این موضوع توجه کنیم با توجه به شوک ارزی و تحریم‌های ظالمانه ایالات متحده در دو سال اخیر، دستاورد مثبت عملکردی کشور در حوزه عدالت اجتماعی (یعنی کاهش فقر و بهبود جزئی گروه‌های آسیب‌پذیر) نیز در معرض خطر قرار گرفته و برآورد اولیه حکایت از افزایش فشار بر سطح معیشت طبقات پایین و کاهش کیفیت زندگی آن‌ها دارد که توجه نظام تصمیم‌گیری کشور را می‌طلبد.

منابع:

الف) فارسی:

۱. اسلامی سیف‌الله. (۱۳۹۳): «اندازه‌گیری شاخص رفاه اجتماعی طی چهار دهه گذشته در مناطق شهری کشور». *مجله اقتصادی (دوماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی)*. شماره ۱۴ (۵ و ۶): صص ۲۸-۵.
۲. پیغامی، عادل (۱۳۹۴). *درآمدی بر اهمیت اندازه‌گیری و سنجش‌ها در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت*، سلسله تک‌نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (شماره ۴۱)، تهران: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
۳. بیله فروش، میثم، (۱۳۸۵)، «مقایسه وضعیت عدالت در مناطق روستایی و شهری استان قزوین در سال‌های ۱۳۷۷-۱۳۸۰»، *معارف اسلامی و حقوقی*، بهار ۱۳۸۵ شماره ۲۲، صص ۵۱-۹۰.
۴. ترکمن‌نژاد، شریف، نصیری پور، امیر اشکان، ملکی، محمدرضا، ریاحی، لیلا. (۱۳۹۱). «ارزیابی شاخص‌های عدالت در سلامت در ایران». *مدیریت بهداشت و درمان*، (شماره ۱ و ۲)، صص ۲۱-۳۱.
۵. رجایی، سید محمدکاظم و معلمی، سید مهدی (۱۳۹۴)، *درآمدی بر مفهوم عدالت اقتصادی و شاخص‌های آن*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره).
۶. *شاخص‌های ماده ۶۸ قانون برنامه پنجم توسعه*، ۱۳۹۵، مرکز آمار ایران.
۷. عزتی، مرتضی (۱۳۹۳)، «تدوین شاخص ترکیبی عدالت بر پایه قانون اساسی ج.ا. ایران و سنجش آن طی یک دوره هشت‌ساله»، *فصلنامه راهبرد اقتصادی*، شماره ۱۰، صص ۲۴۱-۲۰۵.
۸. عزتی، مرتضی (۱۳۹۴)، *گزارش اقتصاد اسلامی ایران*، تهران: پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
۹. عزتی، مرتضی و کریمی، بهمن (۱۳۹۳)، «طراحی شاخص بومی برای اندازه‌گیری فساد اقتصادی»، *فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان*، شماره ۶، تابستان، صص ۸۶-۵۶.
۱۰. خاندوزی؛ احسان، سیدنورانی؛ (۱۳۹۵) «معرفی و محاسبه شاخص ترکیبی عدالت اقتصادی از منظر اسلامی در ایران»، *فصلنامه مجلس و راهبرد*، دوره ۲۳، شماره ۸۵، صص ۵۷-۸۴.
۱۱. عیوضلو، حسین (۱۳۸۶). *شاخص‌های عدالت اقتصادی*، گزارش پژوهشی مجمع تشخیص مصلحت نظام.
۱۲. *قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران برای سال‌های ۱۳۹۵-۱۴۰۰* (۱۳۹۶)، مجلس شورای اسلامی.
۱۳. موسوی، میرنجف، کهکی، فاطمه‌سادات. (۱۳۹۵). «اولویت‌سنجی شاخص‌های توسعه‌ی ایرانی اسلامی در تحقق آمایش سرزمین در استان خراسان رضوی (با رویکرد عدالت محوری)». *فصلنامه جغرافیا و توسعه*، شماره ۱۴(۴۵)، صص ۹۳-۱۲۰.
۱۴. *مجموعه گزارش‌های آماری مرکز آمار ایران* مشتمل بر گزارش‌هایی چون طرح نیروی کار، هزینه و درآمدخانوار، کارگاه‌های صنعتی با بیش از ۱۰ کارکن، سالنامه آماری، گزارش‌های سرشماری ده‌ساله و... در دسترسی به نشانه www.amar.org.ir.

سنجش و کاربست شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی اتحادیه اروپا (SJI) در ایران / مصطفوی ثانی و ... ۱۹۳

۱۵. مجموعه گزارش‌های آماری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران مشتمل بر گزارش‌هایی چون شاخص قیمت‌ها، گزارش تحولات اقتصادی، بودجه خانوار، بانک سری زمانی اطلاعات اقتصادی و... در دسترس به نشانی www.cbi.ir

۱۶. پایگاه داده مرکز آمار وزارت کار، تعاون و رفاه اجتماعی به نشانی www.amarkar.ir

۱۷. مجموعه گزارش‌های بررسی عملکرد برنامه‌های پنج‌ساله توسعه و عملکرد برنامه‌های بخشی و فرابخشی جمهوری اسلامی ایران در سازمان برنامه‌بودجه در دسترس به نشانی www.mporg.ir

۱۸. مجموعه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ... در دسترس به نشانی rc.majlis.ir

۱۹. مجموعه گزارش‌های عملکردی پورتال وزارت امور اقتصادی و دارایی... در دسترس به نشانی fa.mefa.gov.i

۲۰. گزارش‌های آماری سازمان ثبت‌احوال کشور در دسترس به نشانی www.sabteahval.ir

۲۱. مجموعه گزارش‌های آماری پیرامون شهر تهران به نشانی statistics.tehran.ir/statistics

۲۲. گزارش‌های آماری سازمان پزشکی قانونی کشور در دسترس به نشانی www.lmo.ir

۲۳. گزارش‌های تحلیلی مرکز معاونت امور زنان ریاست جمهوری به نشانی women.gov.ir

ب) لاتین

24. Alkire, Sabina, and James Foster. (2009). "Memo to CONEVAL." *Consultado en* <http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/OPHI-RP-21a.pdf> el día 25
25. Alkire, Sabina. (2007): "The missing dimensions of poverty data: Introduction to the special issue." *Oxford development studies* 35.4 347-359.
26. Bandura, Romina. (2008). "A survey of composite indices measuring country performance: 2008 update." *New York: United Nations Development Programme, Office of Development Studies (UNDP/ODS Working Paper)*
27. Basrir, Hasan. (2015) "On the multidimensional measurements of poverty". University of York. http://www.eadi.org/fileadmin/MDG_2015_Publications/Basarir_PAPER.pdf
28. Helmy, Heba E. (2013). "An approach to quantifying social justice in selected developing countries." *International Journal of Development Issues*, 12(1), 67-84.
29. -----, (2017). "Three years after their first social justice index: how well did LDCs perform?" *International Journal of Development Issues*, 16.1 (2017): 107-128.
30. Index, Legatum Prosperity. (2015). "Legatum Prosperity Index 2014."
31. Porter, Michael E., Scott Stern, and Michael Green. *Social progress index 2014*. Washington, DC: Social Progress Imperative, 2014.
32. Schraad-Tischler, Daniel, and Laura Seelkopf. (2014). "Concept and Methodology-Sustainable Governance Indicators 2014."

33. Schraad-Tischler, Daniel. (2011) Social Justice in the OECD: How Do the Member States Compare? Sustainable Governance Indicators 2011. Bertelsmann Stiftung
34. ----- (2015) Social Justice in the EU: Index Report 2015. BertelsmannStiftung
35. Schraad-Tischler, Daniel, and Christian Kroll. (2014). Social Justice in the EU-a Cross-national Comparison: Social Inclusion Monitor Europe (SIM): Index Report. Bertelsmann Stiftung,
36. Stiftung, Bertelsmann, ed. Transformation Index BTI 2018: Governance in International Comparison. Verlag Bertelsmann Stiftung, 2018.
37. Merkel, Wolfgang. (2002) "Social justice and the three worlds of welfare capitalism." Archives Européennes de Sociologie/European Journal of Sociology/Europäisches Archiv für Soziologie : 59-91.
38. ----- (2007): "Soziale Gerechtigkeit im OECD-Vergleich." Stefan Empter & Robert B. Vehrkamp 233-257.
39. Merkel, Wolfgang, and Heiko Giebler. (2009): "Measuring social justice and sustainable governance in the OECD." Sustainable governance indicators 187-215.
40. GAGNÉ, ALEXIS, L. A. U. R. A. O'LAUGHLIN, MARIPIER ISABELLE, N. A. T. H. A. N. I. E. L. BÉRUBÉ-MIMEAULT, CHRISTIAN BÉLAIR, and ISABELLE FONTAINE. (2016). "The index of intergenerational equity-2016."
41. Thomson, Stephanie (2015), Intergenerational Holistic Equity Index: Mapping Intergenerational Inequality in Australia, 2015 United Nations Economic and Social Council Youth Forum in New York.
42. Waldron, Jeremy. (2016). "The rule of law."

ج) سایت‌های اینترنتی

43. databank.worldbank.or.
44. www.prosperity.com
45. www.socialprogress.org
46. worldjusticeproject.org .
47. www.weforum.org.